

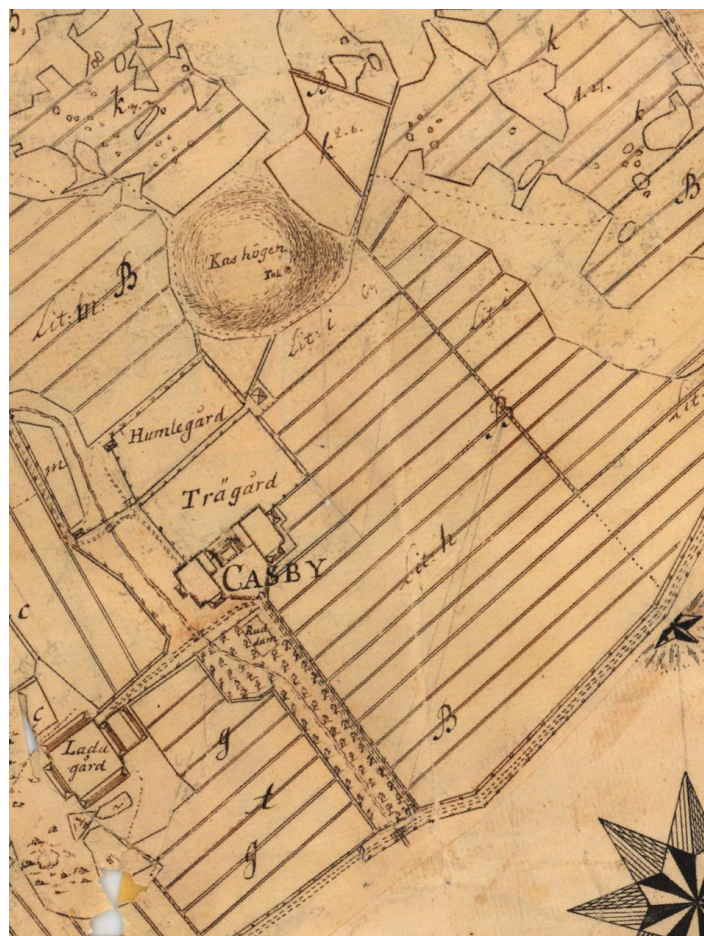

UPPSALA
UNIVERSITET

Institutionen för arkeologi
och antik historia

Uppsalas förlorade storhög

Joakim Löfstedt

Kandidatuppsats 15 hp i arkeologi
VT 2021

Handledare: Daniel Löwenborg
Campus Gotland

Abstract

Löfstedt, J. 2021. Uppsalas förlorade storhög.

Löfstedt, J. 2021. The lost mound of Uppsala.

Lagga socken är ett arkeologiskt intressant område med många fornlämningar från järnåldern. Strandförskjutningen har förändrat området över tid. Långhundraleden, en viktig forntida vattenled, går genom området och är central för att förstå utvecklingen av området. Området låg i Attundaland men var en gränstrakt till Tiundaland. I Tiundaland ligger Gamla Uppsala som påverkat området. Extra stora gravhögar, så kallade storhögar, är många på en liten yta. Det finns också storhögar som är demolerade, men kan hittas på historiska kartor. Kashögen är en av dessa försvunna högar. Kashögen ligger vid Kasby och förledet i ortnamnet, *-Kas*, är förknippat med vårdkase och varningseldar som användes för kommunikation och varning ifall fiender var i annalkande.

Uppsatsen beskriver Kashögen som att vara den första, den största och den storhög som initierar att de andra storhögarna i området byggs.

The parish of Lagga is an archaeologically interesting area with many ancient structures and artefacts from the Iron Age. The sea level rise has changed the area over time. The Långhundraleden, an important ancient waterway, runs through the area and is essential for understanding the development of the area. This territory was part of Attundaland but was situated at the border of Tiundaland. In Tiundaland, Old Uppsala is located, which has affected the immediate area. Extra-large burial mounds, so called *storhögar*, are plentiful in the area. There are also burial mounds that have been demolished, but their locations can be found on historical maps. Kashögen is one of these lost mounds. Kashögen is located at Kasby, and the first element of the place name, *-Kas*, is associated with beacon fires, which were used for communication and warning if enemies were approaching.

This essay defines Kashögen as the first and the largest burial mound, and as the very mound that later initiated the construction of all other large mounds in the area.

Nyckelord: landskapsarkeologi, järnålder, medeltid, vårdkasar, Kashögen, Lagga socken, Mora stenar, Långhundraleden

Kandidatuppsats i Arkeologi 15 hp. Handedare: Daniel Löwenborg. Ventilerad och godkänd 2021-06-15.

© Joakim Löfstedt

Institutionen för arkeologi och antik historia, Uppsala universitet, Campus Gotland, Cramérgatan 3, 621 67 Visby, Sweden *eller* Institutionen för arkeologi och antik historia, Uppsala universitet, Box 626, 75126 Uppsala, Sweden

Omslagsbild. Kashögen på 1764 års karta.

Tack

Denna uppsats utgår från avhandlingarna som författades av Peter Bratt (Stockholms universitet 2008), Lars Landström (Uppsala universitet 2012) och Gunilla Larsson (Uppsala universitet 2007). Viktiga informationskällor har även varit en uppsats av Elina Antell (Sveriges lantbruksuniversitet 2004) och en artikel av Torun Zachrisson (Uppsala universitet 2010). Ett varmt tack riktas till min handledare Daniel Löwenborg, samt Bo Gräslund för tillgången till den opublicerade kartan. Familjen och Possen stöttade.

Innehåll

Inledning.....	5
1.1. Syfte	5
1.2. Frågeställningar.....	5
1.3. Motivering.....	5
1.4. Teoretiska utgångspunkter	7
1.5. Metod	7
2. Material	9
2.1. Kashögen.....	9
2.2. Kashögens omgivningar.....	12
2.2.1 Stensättningar i närområdet	13
2.2.2 Runstenar i området.....	14
2.2.3 Storhögar i närområdet	15
2.2.4 Djupkärret - Brakteaterskatten.....	16
2.3. Kashögens landskap	17
2.3.1 Landhöjning och strandförskjutning	17
2.3.2 Vattenvägar.....	17
2.3.3 Landburna transporter.....	18
2.3.4 Sikt och signalering	19
2.3.5 Källor, offerkällor	19
2.3.6 Gränser	21
2.3.7 Storhögar i allmänhet.....	22
2.4. Ortnamn och folksägnar i området och betydelsen av ”kas”-platser.....	23
2.4.1 Ortnamn i närområdet.....	23
2.4.2 Kasbyar på andra platser och i andra former	23
2.4.3 Närområdets ortnamn tematiskt strukturerade.....	25
2.4.4 Folksägnar	26
2.4.5 Storhögars relation till ’eld’-namn och / eller fornborgar.....	27
3. Analys.....	28
3.1. Kashögens historia i kartor.....	28
3.2. Kashögen i sitt närområde.....	35
3.2.1 Jordartskarta – rullstensåsens utbredning	35
3.2.2 Rullstensåsen och landvägens fortsättning över berget.	36
3.3. Kashögen i landskapet.....	37
4. Diskussion och slutsatser.....	41
4.1. Diskussion.....	41
4.2. Slutsatser	44

5. Litteratur.....	45
5.1. Referenser	45
Bilaga 1: Ägarlängd till Kasby gård	49

Inledning

Söder om Uppsala, i närheten av Lagga, finns en plats som har ett intressant läge där många transportvägar möttes (Figur 1). Där finns flera av Uppsalas största gravhögar varav en av dessa heter Kashögen. Dåvarande länsantikvarie Stig Rydh presenterade en teori om Kashögen den 6 maj 1982 i Uppsala Nya Tidning där han intervjuas av Ann Svalander-Wiles (UNT 1982). Han menade att högen kunde varit på den här platsen när han studerade kartor från 1700-talet och uppskattade diametern till 100 meter, det vill säga större än högarna i Gamla Uppsala. Formen ansåg han vara typisk för vendeltid, så högen skulle i så fall vara samtida med högarna i Gamla Uppsala. Kashögen finns även omnämnd i rannsakingarna som utfördes på 1670-talet (Rannsakingar 1960). Rydh antydde att det var uppe på Kashögen som eldar tänts. Tidiga källor angående Kasby har tidigare utretts och namnet nämns 1383, enligt en text som fokuserar på agrarhistoria och sätesgården Kasby och dess tillhörande torp (Antell 2004).

Den förmodade Kashögen är numera helt bortgrävd, men spåren efter den kanske ändå finns kvar. R. Otterbjörk har 1952 upptecknat Kashögen och Kaskullen i Institutet för språk och folkminns ornamnsregister (ISOF 2021).

1.1. Syfte

Syftet med denna uppsats är att undersöka högarnas betydelse i närområdet och fokusera extra på den bortgrävda storhögen Kashögen, som kan ha varit Sveriges största hög. Även det anslutande berget med dess rullstensås ägnas intresse. Uppsatsen ska också sätta in närområdet i en landskapsarkeologisk kontext och belysa landskapsarkeologiska aspekter såsom transportvägar, vyer och marktyper.

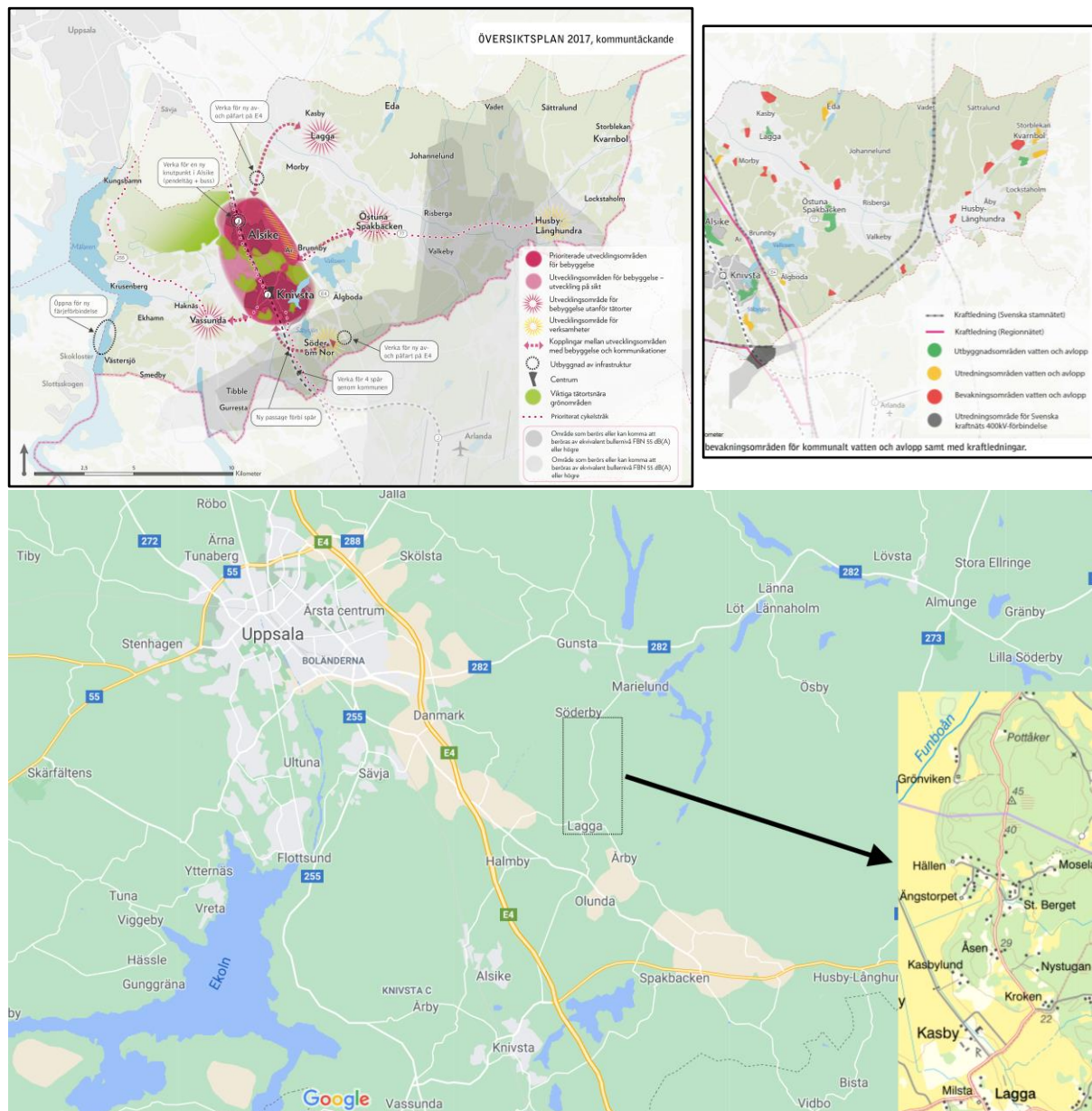
1.2. Frågeställningar

- Varför finns det så stora gravhögar i det här området?
- Vilka bakomliggande faktorer kan ha påverkat valet att uppföra storhögar här?
- Var Kashögen en verklig gravhög eller är det bara en naturformation?
- Kan ortnamnen avspegla aktivitet i området såsom till exempel att Kasby hör ihop med kase och eldar? Vad säger det i så fall om platsens betydelse?

1.3. Motivering

Stora gravhögar är ovanliga, men i detta område är de dock relativt vanliga, speciellt om man räknar in de förstörda högarna. Orsaken att så många högar finns koncentrerat på en liten yta bör vara intressant att ta reda på. Kashögen är i sig en intressant fornlämning i och med dess storlek. I Fornsök benämns Kashögen Lagga 104:1 och betecknas ”Ingen antikvarisk bedömning – uppgift om lämning, ej bekräftad i fält” Att utreda om denna storhög fanns på riktigt är viktigt. Ornamnsstudier bör ge viss klarhet i hur man kan förstå platsen i ett historiskt sammanhang.

För att belysa områdets kulturmiljövård publicerade Knivsta kommun 2017 en översiktsplan fram till år 2035 med utblick vidare mot 2050 och nämner Lagga som ett utvecklingsområde utanför tätorter (Figur 1). En sak som måste tas hänsyn till är vatten och avlopp. Området kring Lagga har en bra tillgång på vatten och är därmed högtintressant för utveckling (Knivsta 2017:7, 58). Därmed är det extra relevant att studera fornlämningar i området så att rätt hänsyn tas för eventuell exploatering.

Figur 1: Uppsatsens fokusområde samt översiktsplan Knivsta kommun.

I området som studeras i denna uppsats (Figur 1) finns uppgift om att flera stora gravhögar förstörts och i princip utplånats. Men ändå finns det tre stycken riktigt stora gravhögar kvar, tillsammans med många små. Där Kashögen troligtvis låg ligger idag ett tidigare grustag. Även Juthögen är en förmodad gravhög som har grävts bort.

Uppsala kommun och Riksantikvarieämbetet listar stora äldre järnåldersgravfält, storhögar och kungavalsplatsen Mora stenar i dess beskrivning av området och skriver vidare att bevarande och utveckling förutsätter mer kunskap. Men underlag saknas om dessa med tanke på riksintresset, värdefulla strukturer som förmedlar berättelser av forna epoker (Uppsala 2021 & RAÄ 2018:10). Fornlämningar såsom gravar och gravfält är skyddade enligt kulturmiljölagen (SFS 1988:950 Kap 2 §1).

Johan Hadorph skapade den första fornminneslagen redan 1666, då många fornlämningar blev förstörda, till exempel vid skattjakt (RAÄ 2021c). Sverige var vid den tiden en stormakt, men 1718 var stormaktstiden slut och bevarandet av fornminnen blev eftersatt. I och med att Finland förlorades 1809 blev fornminnen igen viktiga att bevara, som ett led i att Sveriges självkänsla skulle stärkas. En förstärkt lag med skärpta straff kom 1867 (RAÄ 2021c). Att man nu planerar att exploatera i närområdet kring Lagga gör det högaktuellt att ta reda på mer fakta om området, för att skydda den kunskap som annars skulle gå förlorad.

Storhögarna som är borta kräver extra omsorg eftersom de inte fysiskt är kvar, och människor i gemen inte förstår att vara extra varsamma. Platserna kan fortfarande ge kunskap för att förstå helheten i området. Modern teknik kan ännu bidra till att visa vad som har försvunnit och förlorats.

1.4. Teoretiska utgångspunkter

Jag har följande tankar och antaganden: högar fanns för att manifestera släkters anspråk på platsen. Dessa släkter var rika och mäktiga. De var rika för att människor måste passera genom deras marker och tull kunde tas ut. Både vatten- och landtransporter berördes.

Stora högar fanns på båda sidor av Långhundraleden. Det kan ha varit en portal för att visa; *här inträder du nu detta område*. Det kan också ha varit konkurrens mellan de båda sidorna som ville locka in handelsmän till just deras sida. Kashögen var stor, om den nu fanns, och låg på alla vis på den mest logiska platsen för att placera en hög. Men landhöjningen gjorde att vattnet nära Kashögen försvann och då flyttades fokus till den andra sidan av dalgången. En ny hög, Juthögen, byggdes på platsen där Mora stenar nu finns.

Berget invid Kashögen kan ha varit en plats där eldar tänts för varning och kommunikation. Kasby – förledet *kas-*, 'eld', indikerar en plats där man tänder eldar, och en eld på toppen av berget bredvid torde ha syns ända till Gamla Uppsala.

Detta kan ha varit en plats där besökande båtar och handelsmän fick ankra och anmäla sig för att få göra affärer med Gamla Uppsala. Platsen, som är ett gränsområde mellan Tiundaland och Attundaland, kan ha liknat en tullstation eller en port till Uppsalaområdet.

Människan interagerar med landskapet, människor med människor, människor med platser och människor med naturen. Samhällen är en anpassning till den omgivande miljön. Landskapsarkeologin som begrepp dök upp ungefär 1990 och då enligt tesen att platsens klimat och dess växtlighet dikterade hur människorna anpassade sig till miljön, en teori kallad *possibilism*. Landskapsarkeologin utvecklades och *funktionalismen* uppstod där tanken var att kultur och samhällsorganisation skulle bevara samhället för framtiden (Ekblom 2016:1).

Landskapet består av naturliga hinder och naturliga transportleder. Vattenleder flyter fram där geografin tillåter den att göra det. Landvägar uppstod där det var lätt att ta sig fram, till exempel uppe på rullstensåsar och i dalgångar. Hinder består av svårtillgänglig mark. Våtmarker, floder, blockterräng och berg är fyra exempel. Först sökte sig människor till platser som passade för jakt, fiske och gav skydd mot vädrets makter. I och med att bondekulturen utvecklades uppstod en efterfrågan på bördig mark och betesmark för husdjuren. Tillgång till vattenkällor är också en faktor som forntida människor hade att ta hänsyn till.

1.5. Metod

Den här uppsatsen studerar Kashögen utifrån generella analyser av det förhistoriska landskapet och relationen till, bland annat historiska kartor, fornlämningar och ortnamn, för att förstå platsens roll och betydelse under förhistorien. Dessutom detaljstuderas den förmodade Kashögen genom kartanalyser i kombination med topografi för att undersöka hur den förändrats under de senaste århundradena då den eventuellt kan ha förstörts och försvunnit.

Det första steget var att söka upp och korrelera moderna kartor med historiska kartor, geologiska kartor samt strandnivåkartor för att få en uppfattning om hur landskapet kan ha

använts över tid. Rektifiering är en metod att få kartbilden att passa in i en modern karta genom att rotera, skala och skjuva.

Nästa steg var att undersöka var på kartorna arkeologiska lämningar finns, studera ortnamnens betydelse och systematisera det. Platsen är ett väl avgränsat område på kartan, och tidsmässigt avgränsat till brons- och järnålder, med fokus på järnålder (Figur 1).

Ett geografiskt informationssystem, GIS, kan användas som ett sätt att organisera arkeologi och sätta in det i relation till landskapet. Med en retrogressiv metod analyserar man forntida sammanhang med hjälp av modernt källmaterial och detta använder man för att förstå forntida samhällsfenomen. Kartläggning av händelsekedjor är viktigt och genom att studera flera historiska kartor kan man se hur en plats förändras i historien (Karsvall 2013:411).

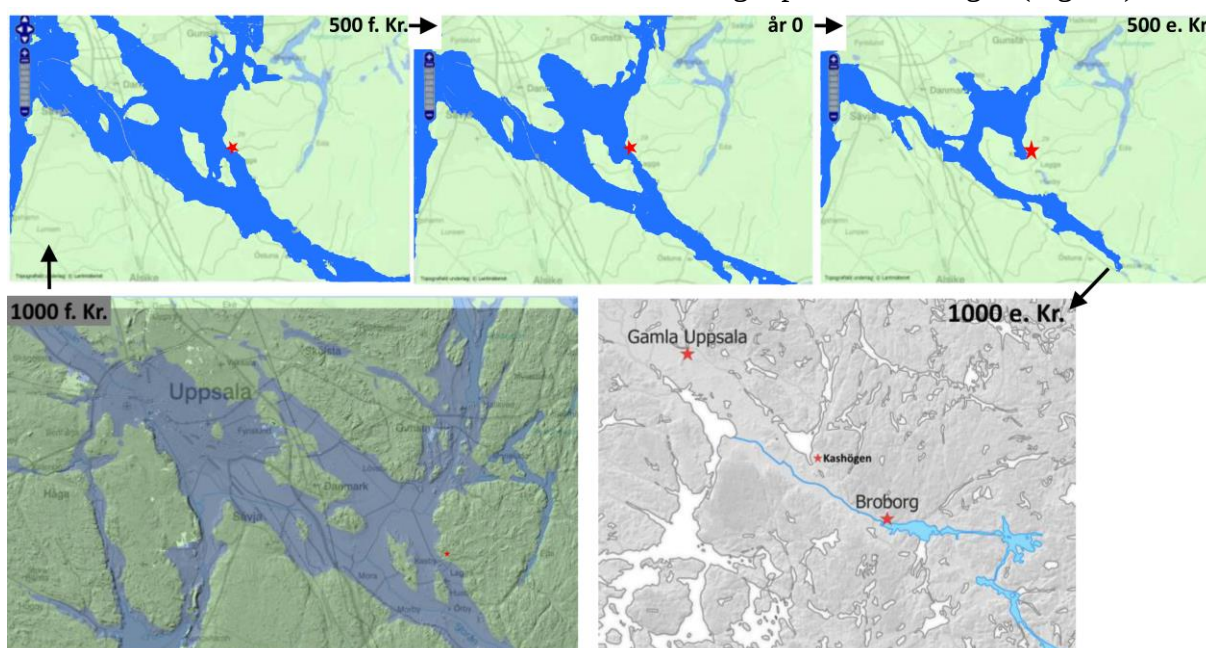
I denna uppsats används den öppna programvaran QGIS och georeferering. Georeferering innebär att man lägger in referenspunkter som är kända på båda kartorna och därefter databehandlas kartorna för att få koordinatpunkterna att passa in. I QGIS kan man även använda och söka i datafiler som är framtagna av RAÄ, till exempel de data som används för att bygga upp Fornsök. Man kan lägga in olika lager av kartor och till exempel kombinera med höjddata och jordartsdata. Geografiska informationssystem är ett kraftfullt verktyg där man kan göra mycket och kombinera många typer av data (Löwenborg 2010:11). I denna uppsats skrapas bara lite på ytan.

2. Material

2.1. Kashögen

Den förmodade platsen för Kashögen är på en rullstensås, långt ned, där åsen tidigare gick ut som en halvö i vattnet. Vattnet var ett smalt sund mellan öarna där Högby nu ligger. Detta sund var den genaste vägen mot Gamla Uppsala från Långhundraleden. Långhundraleden var en effektiv transportled till och från Östersjön. Nedströms dominerar bronsålderslämningar, men just kring Kashögen bedöms romersk järnålder till folkvandringstid vara huvudfokus för lämningar (Landström 2012b:336).

De olika tidsperioderna under järnåldern brukar betecknas förromersk järnålder 500 f.Kr. – 0, romersk järnålder 0–375, folkvandringstid 375–540, vendeltid 540–793 och vikingatid 793–1103 e.Kr. När strandnivåerna i närområdet förändras blev vattenlederna i området alltmer trängre. 500 år före Kristus finns en bred vattenled som är närmaste vägen mot ån Samnan. Simulerade strandnivåer finns att tillgå via Sveriges geologiska undersökning (SGU 2021). Där kan man se att vattenflödet förbi Kashögen snördes av inom 500 år efter vår tideräkningens början. Det som tidigare hade varit små öar mellan Kashögen och Mora blev till en större ö, som i sin tur blev omvandlad till en halvö och båtar kunde inte längre passera Kashögen (Figur 2).

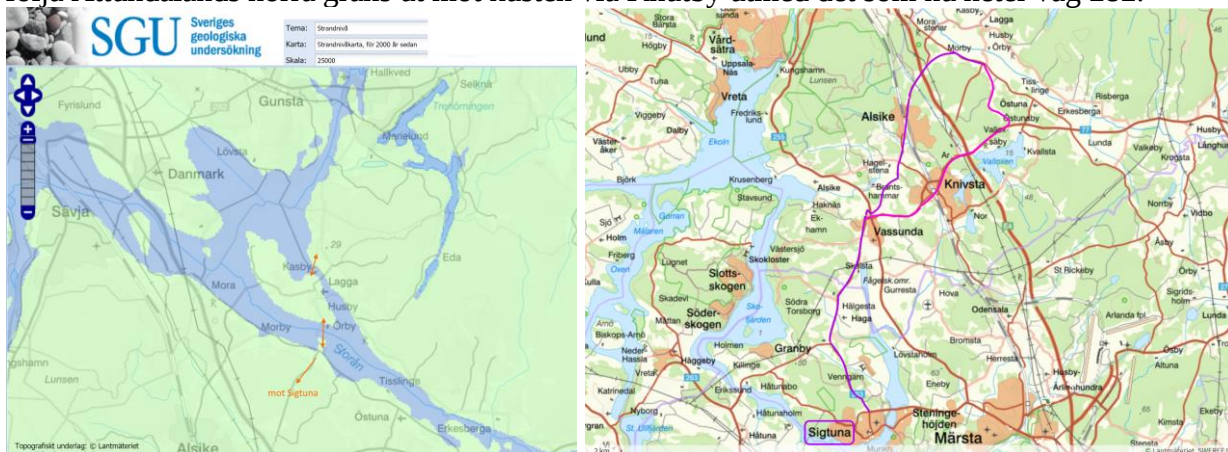
Figur 2: Strandförskjutning i området kring Kashögen, modifierat från SGU (SGU 2021). Vattenvägen förbi Kashögen, markerad med röd stjärna, blockeras mellan år 0 och 500 e. Kr.

Karta 1000 e. Kr. förslag till rekonstruktion av Långhundraleden. Redigerad efter Gräslund (Gräslund 2021).

I samband med det bör platsen fått en annan inriktning och eventuellt tappat i betydelse. Mora ting på andra sidan vattnet bör nu ha fått ökad betydelse. Lars Landström skriver om högarna i området (Landström 2012a:164), han beskriver högarna som att ha ett enande syfte i och med att de är sentida utan att förklara närmare, och inte vara dominanssignaler. Han tar upp Juthögen och daterar den med hjälp av strandlinjekartor till vikingatid eller till och med tidig medeltid.

Gränsen mellan Attundaland och Tiundaland gick i den forntida sjön nära Kashögen. Området var Attundalands nordligaste utpost mot Uppsala och Gamla Uppsala (Figur 4). Med Attundalands huvudsäte Sigtuna (Björklund 2014:282) och dess tidiga kristnade bör platsen

fortfarande ha varit av betydelse. Vattenvägarna var vid den här tiden de viktigaste transportlederna, men alla hade inte medel att äga en båt. Studerar man landvägen så leder vägen förbi Kashögen, efter att man passerat över vattnet, direkt vidare mot Sigtuna som beskrivs i Figur 3. De gamla vägarna är tydliga även om det forntida trafiknätet mellan Alsike och Knivsta är bortexploaterat (Kartbild 2020). Den mest logiska platsen för en broförsedd passage över vattnet bör vara via rullstensåsen, ön och två korta passager över vattnet via bro eller färja (Figur 3). En passage som Kasby, med dess hög, kontrollerade. Åt andra hållet når man Vendel landvägen via Funbo, Rasbo, Vattholma och Viksta, eller så kan man vika av och följa Attundalands norra gräns ut mot kusten via Knutby utmed det som nu heter väg 282.

Figur 3: Kortast avstånd över vattnet – tidiga broar.

Fortsatt väg mot Sigtuna.

Transporter på vintern som kom in från Långhundraleden och skulle vidare mot Gamla Uppsala passerade förbi Kashögen och fortsatte utmed Samnans sträckning.

Gamla Uppsalas bebyggelse och den nyfunna stolpraden tillsammans med entrén till templet och dess stenbelagda väg som alla vetter mot Samnan indikerar att detta var vägen in till Gamla Uppsala (Ljungkvist 2011, Wikborg & Göthberg 2017:313, Sundqvist 2018:4, Ljungkvist & Kjellberg 2018:10). Och från Kasby kunde man vara med och kontrollera vattenburen- såväl som vintertrafik dit.

Figur 4: Äldre karta över Uppland, LL/111, från Lantmäteristyrelsens arkiv (Lantmäteriet 2021) för full karta se nästa sida.

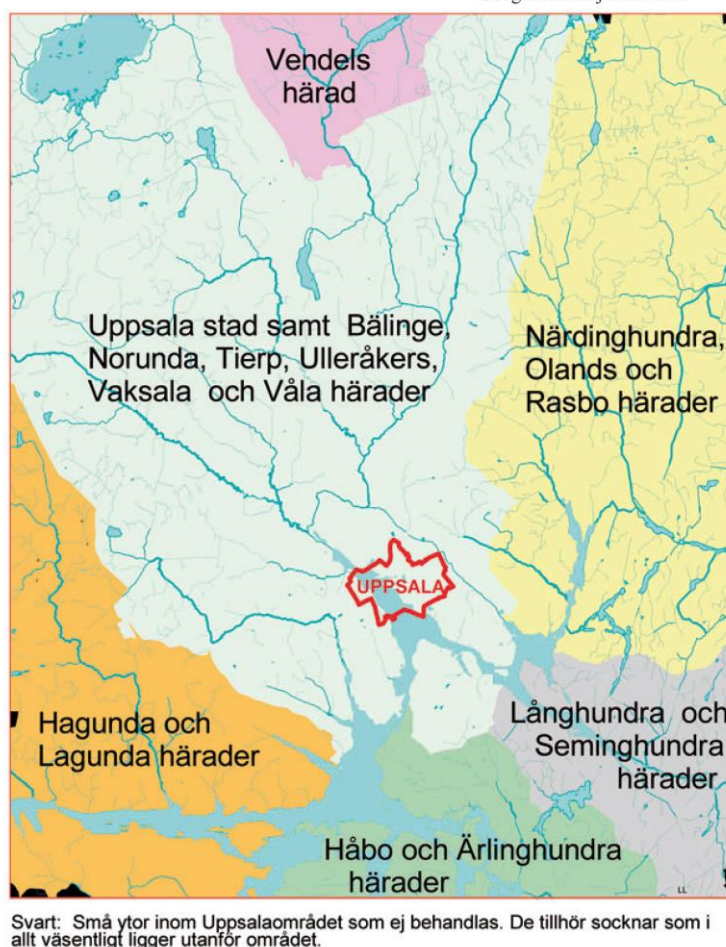

2.2. Kashögens omgivningar

Intressesfärer eller zoner med liknade fynd och miljö 600 e.Kr. beskrivs av Lars Landström (Landström 2012a:100, Figur 5). Inom Uppsala Stad (vit zon) fokuserar Landström på Söderby och Danmark gravfält och tar upp Söderbyskatten (Landström 2012b:301).

I Långhundra socken (lila zon) fokuserar Landström mer på bronsålder, men kommer in på storhögarna och dess många gravfält (Landström 2012b:338) och han nämner även de två gravhögarna som är borta och att de finns omnämnda i rannsakingarna, det vill säga i inventeringen av fornminnen i Sverige mellan 1667 och 1693. Två extra viktiga platser är Östuna och Broborg, 6 respektive 8 kilometer nedströms. Tunaorter är ansedda som administrativa center, men observera att Östuna saknar storhög. Broborg är starkt förknippat med Långhundraleden och Broborg dateras till folkvandringstid/vendeltid, och är därmed möjligen samtida med Kashögen. Broborg är troligen inte försvarsinriktad utan en plats för främjande av handel (Landström 2012b:338). Båda platserna är viktiga att vara medvetna om.

Bild VII:1 Delområdesanalys av Uppsalaområdet – zonindelning
Geografisk miljö: AD 600

Figur 5: Intressesfärer (Landström 2012a:100).

Vid tingsplatser finns ofta storhögar och källor. Kashögen var den största högen i närområdet. Juthögen, på andra sidan vattnet, var också en stor hög och den ligger vid välkända Mora ting och även där finns en källa (Zachrisson 2010).

Det finns flera välundersökta och fyndrika gravfält i närheten, bäst utforskade är Östra Fyrislund (Hed Jakobsson et al. 2019) och Söderby (Zachrisson 2010).

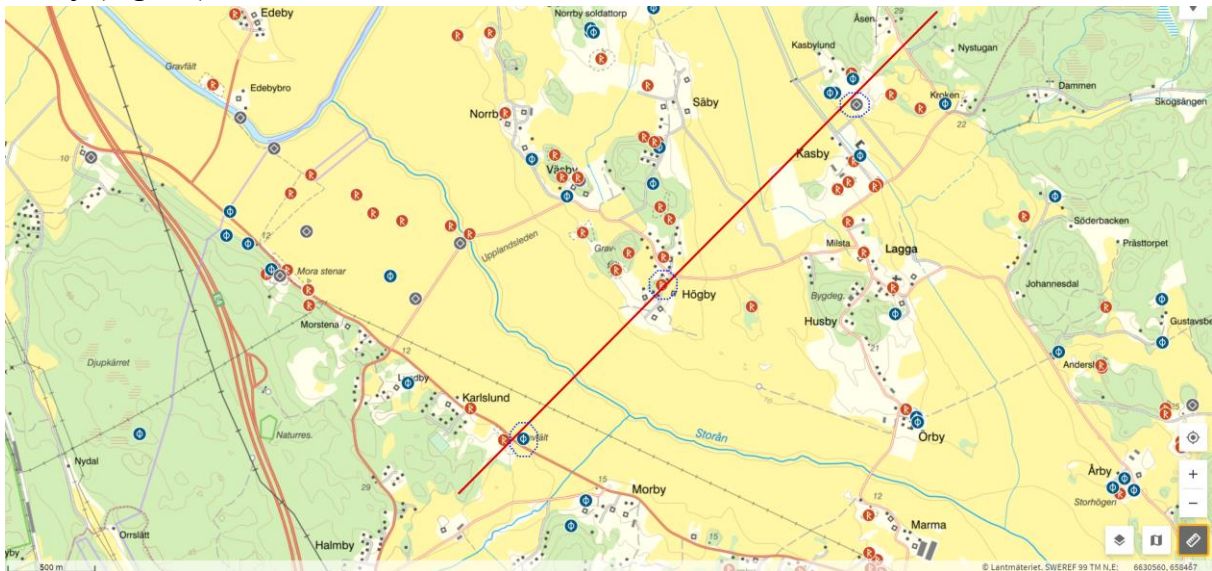
2.2.1 Stensättningar i närområdet

Det är många stensättningar i området, och det finns två ovala stensättningar intill Kashögen, medans ute på den forntida ön/halvön är det fråga om kvadratiska stensättningar samt en skeppsformig stensättning. Alla dateras från äldre till yngre järnålder. Det är totalt 64 stensättningar i Lagga socken varav 33 stycken vid den forntida vattenleden specialstuderades. Av dessa 33 har fyra stycken fler kvadratiska än runda stensättningar. Tre stycken är belägna i Marma och en i Edeby. Skeppssättningen ligger mellan Högby och Lagga på den forntida ön. Men runda stensättningar är i klar majoritet, och på Kashögsidans strand är alla stensättningar runda. I Högby finns det flera kvadratiska, men i närheten av Kashögen finns det bara två stycken kvadratiska stensättningar (Lagga 57:1 & 55:1).

Det är känt att alla typer av stensättningar finns på järnåldersgravfält, och datering med typologi är svårt. Men äldre stensättningar hittas ofta i små avsides belägna gravfält (Hansson 1999:39).

Landström (Landström 2012b:335) nämner speciellt en rund stensättning med mittblock som är tillkommen sent, daterad med strandlinjer (Lagga 11:1). I närområdet finns även stensträngar och en röselokal.

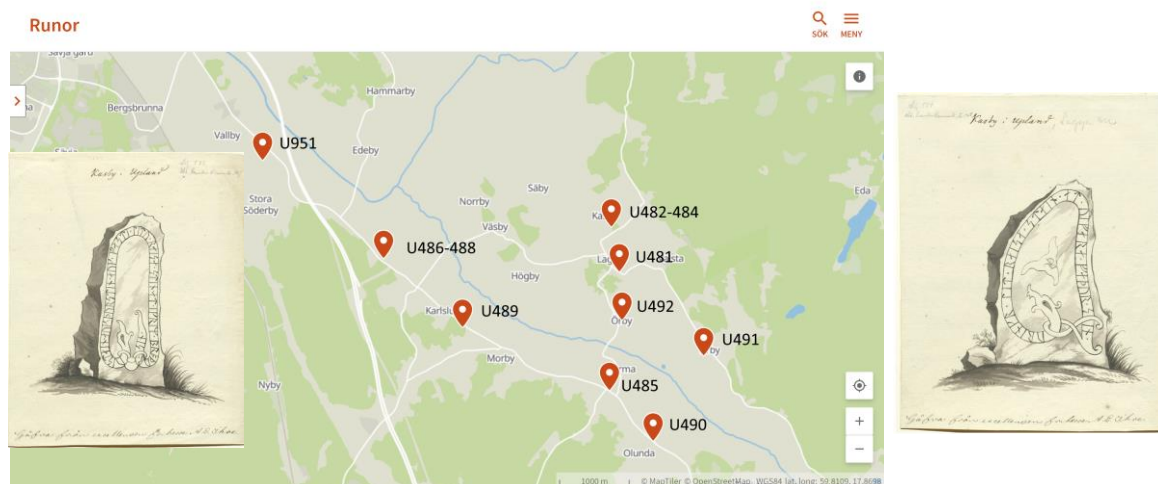
Lagga 63:1, en sten som kallas Kungavalstenen ligger i linje med högarna i Högby och Kasby (Figur 6).

Figur 6: Kungavalstenen, Högbyhögen och Kasbyhögen i linje.

2.2.2 Runstenar i området

Alla runstenar i området är från vikingatid. I söktjänsten *Runor* har alla samma datering 725-1100 e. Kr. utom U490 som har ett smalare tidsspänn på 980-1015 (RAÅ 2021b), (Figur 7). Tre stenar står i Kasby. U482-484 och U482/4 finns på en äldre avbildning, och dessa två användes då som grindstolpar (Figur 8). Numera är stenarna flyttade lite åt sidan och är inte längre grindstolpar. Hembygdsföreningen tar bra hand om stenarna och dess historia finns presenterad (Laggabygden 2021). Dateringarna i Långhundra är välutredda och anses sena och gjorda efter 1075 e.Kr. Kungamakten i Uppsala var inte stark nog för att tvinga folket att omvändas. Detta håller tillbaka kristnandet i området (Charpentier Ljungqvist & Seim 2018:859, Charpentier Ljungqvist 2018).

Figur 7: Runstenar i närområdet, U482 (infälld).

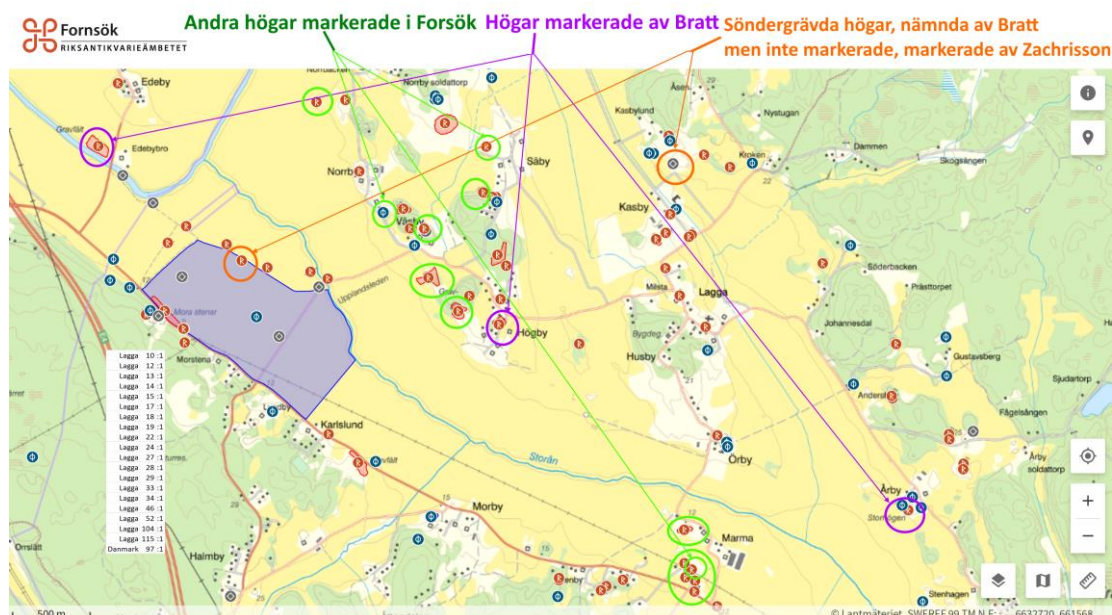
U484

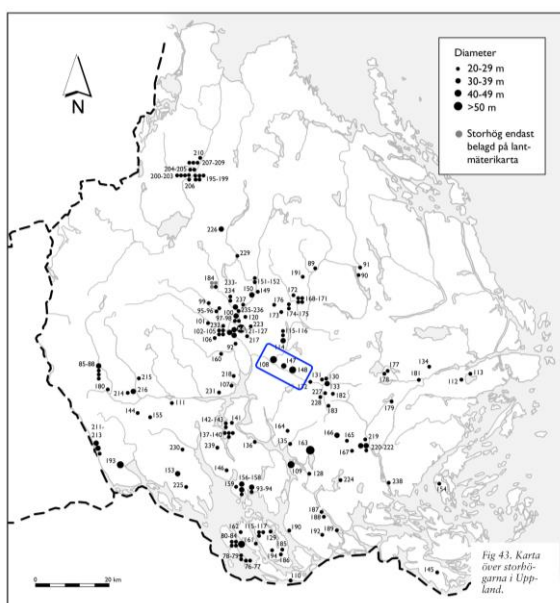
Figur 8: Runsten U 482 och runsten U 484 Kasby, Lagga socken, Uppland. Fotograferat 1904 av Oscar Juel (Alvin 2021).

2.2.3 Storhögar i närområdet

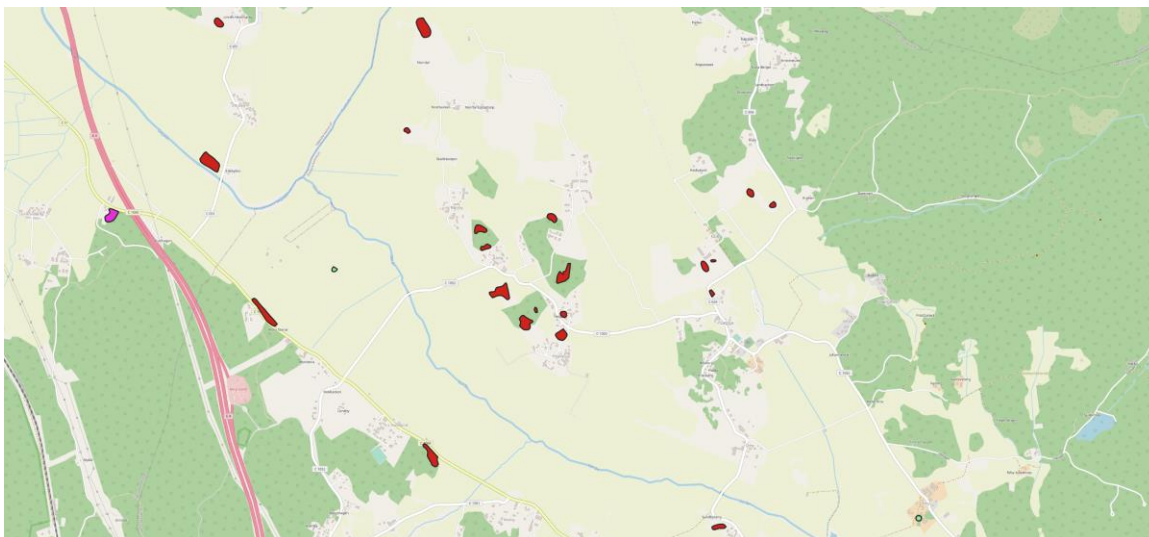
Det finns många gravhögar i närområdet och en riktigt stor på varje sida om Långhundraleden. Den eventuellt största är Kashögen som ligger på en rullstensås. Rullstensåsarna användes flitigt för att bygga högar på, till exempel i Gamla Uppsala. Högarna ska synas på håll (Bratt 2008:116) och ju större diameter desto högre är högen (Bratt 2008:119). Knutpunkter är viktiga för högarnas placering, transportleder som möts, men även vid utsiktsplatser. Vid platsen finns Långhundraleden som ansluter till en forntida sjö och på land finns rullstensåsen för landtransporter och denna når upp på ett berg som har sikt utmed ån Samnan. Det finns fem stora gravhögar, tre som är markerade av Bratt i figur 43 (Bratt 2008:131), och två stycken, Kashögen och Juthögen, som är uppmärksammade av Zachrisson i figur 4 (Zachrisson 2010:169), (Figur 9 och Figur 10). Utöver finns tre stycken övriga markerade som hög eller möjlig hög i Forsök (Lagga 18:1, 22:1, 52:1). De är dock små med sina 18, 10 och 7 meter i diameter. Men studerar man Forsök i detalj kommer 8 platser med högar fram. Bratt 108 i Edeby är enligt Forsök 12 stycken högar och den största 29 meter i diameter. Bratt 147 i Högby är enligt Forsök 5 stycken högar och den största 34 meter i diameter. Bratt 148 i Årby är en hög 35-40 meter i diameter. Det är intressant att notera att även denna storhög är skadad och att en källare är ingrävd i högen.

Figur 9: Analys av gravhögar i området.
Nedan Fig. 43 från Bratt 2008:131.

Juthögen bedöms vara i storleksordningen som högen i Årby medan Kashögen kan ha varit så stor som 100 meter i diameter (Zachrisson 2010:169, UNT 1986). Kashögen är också placerad på den bästa och mest logiska platsen, mitt på rullstensåsen, för att bli extra utmärkande. Edeby tillsammans med Söderby, Vallby och Berga gravfälten är yngre daterat med strandlinjer till vikingatid (Hyenstrand 1974:41). I Marma finns ett flertal mindre högar, som bör höra samman med vägen som byggs via den byn. Då är Kasbysidan redan uppgrundad och dessa högar är också sent tillkomna.

Figur 10: GIS-analys av fornlämningar i området: Gravfält i rött, högar i grönt och gravfält med boplatser i rosa. Möjlig fornlämningsliknande lämningar exkluderade.

2.2.4 Djupkärret - Brakteaterskatten

Ett av områdets viktigaste fynd gjordes i Djupkärret på berget ovan Mora stenar, där man har funnit en brakteaterskatt (Lamm 1999:228), (Figur 11). Den är nedlagd på 500-talet (Zachrisson 2010:170). Offerfynden vid mitten av 500-talet ökade dramatiskt, och detta hänger samman med klimatförsämringen (Gräslund 2007:113).

Fyndet kallas också Söderbyskatten och hittades cirka 1 kilometer in i skogen högst uppe på moränryggen och bestod av nio guldföremål från folkvandringstid. Den hittades 1995 och ansågs vara begravad någon gång under folkvandringstid eller vendeltid, det vill säga mer samtida med Kashögens storhetstid än med Juthögen och Mora stenar (Landström 2012b:301). Det är slående hur många likheter Djupkärret har med berget på andra sidan bakom Kashögen, enda skillnaden är rullstensåsen. Det är på samma höjd, samma natur och samma jordmån. Det finns kärr även på Kashögssidan och det är samma avstånd från högarna Juthögen respektive Kashögen (Figur 11). Traditionen kan vara gammal (Fredengren 2011, Fredengren 2015, Monikander 2010).

Figur 11: Söderbyskatten.

2.3. Kashögens landskap

2.3.1 Landhöjning och strandförskjutning

Uppland är starkt påverkad av landhöjning. I Uppland blev jordskorpan nedtryckt på grund av inlandsisens vikt, och nu när jordskorpan återgår till normalläget får man postglacial landhöjning (isostatisk process). Strandförskjutning är ett annat ord för samma sak och det är ofta strandens läge som är intressant för arkeologin. En annan typ av strandförskjutning är när vatten binds i inlandsisarna och släpps ut i och med att isen smälter (eustatisk process). När isen smält klart övergick strandförskjutningen helt till en isostatisk process. Strandförskjutningen har undersökts både med hjälp av geologiska metoder och daterbara arkeologiska fynd. Boplatser låg inte under vattnet. Numera finns datamodellerade kartor, och dessa finns att ladda ned från Sveriges geologiska undersökning (SGU 2021) och kan även läggas in i QGIS.

2.3.2 Vattenvägar

Vattenvägarna var viktiga för närområdet, och sjön/havsviken vid Kashögen är en knutpunkt för transporter från Mälaren och Långhundraleden vidare, via ån Samnan, mot platser som Gamla Uppsala, Vallsgärde och Vendel. Att Gamla Uppsala hade sin boplatz på Samnansidan och att den numera välkända stolpraden går till Samnans strand indikerar att handel och besök sköttes via den sidan (Ljungkvist et al. 2011, Wikborg & Göthberg 2017:313, Sundqvist 2018:4). Även det gamla vägnätet har en klar koppling till Samnan (Ljungkvist & Kjellberg 2018:10).

Vattenvägarna mot Funbo och Almunge, via Funboåns nutida sträckning, var också viktiga. Färder från Långhundraleden in till Mälaren, och vice versa, måste också passera platsen. Det är intressant att notera att platser som ligger där passagen blir trängre har efterledet *-tuna*. Elementet *-tuna* hör ihop med administrativt viktiga platser (Figur 12).

Där naturen tillät kunde man blockera delar av vattenfåran, med pålar eller stenar för att lättare kunna försvara sig och för att styra båttrafiken dit man ville ha den (Larsson 2007:151).

Vattenlederna till Uppsala är omtalade redan på forntiden. Erik Segersäll pålade vattenleden till Uppsala enligt isländska *Flatöboken*, och vattenleden kallades folkled i den boken, jämförbart med allmän väg. I kapitel 22 av landskapslagarna används i stället termen *alla mäns väg* (Alm 2011:104). Vattenvägen skulle då vara 10 alnar bred och fick inte däckas, och en tredjedel var öppen för allmän trafik, kallad kungsådra (Alm 2011:105).

Figur 12: Vattenvägar.

Sikt – Tunaorter.

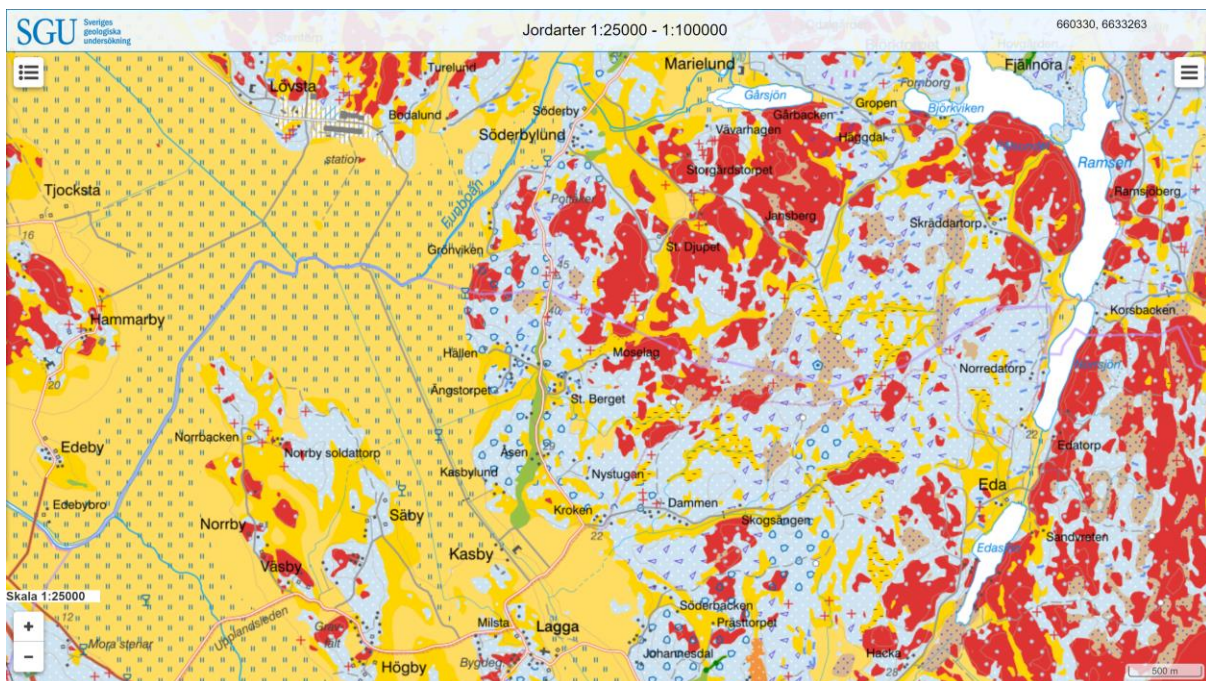
2.3.3 Landburna transporter

Landburna transporter var beroende av lättframkomlig mark. I Uppland utnyttjades rullstensåsarna och många vägar ligger kvar uppe på åsryggarna med samma sträckning som forntidens stigar. Ett av de bäst bevarade exemplen är Lövstalöt, 10 kilometer norr om Uppsala. Där bryter Björklingeån igenom rullstensåsen och mycket välbevarade hålvägar är fortfarande synliga (Brink 2000:28).

Vintertid användes i stället slädar. När vattnet frös fick man transportleder som var helt utan backar (Larsson 2007:143).

Dalgångarna var framkomliga även på sommaren, men det kunde vara sank mark nära vattnet, och skog och snår högre upp i terrängen.

Kashögsberget har en ås, markerad i grönt i bilden, som ger en rak boulevard 45 höjdmeter upp till toppen av berget (Figur 13). Vid stranden har Kashögen byggts, en numera bortgrävd storhög, som har antytts vara störst i Uppland och ha större diameter än Gamla Uppsala högar. Röd färg markerar berg, grå markerar morän och gul markerar lera.

Figur 13: Jordarter Kasby med omgivningar.

Efter hand när landhöjningen grundat upp vattenvägarna är en förlängning av vägen på åsen via några få korta broar möjlig. Landvägen får då en än mer ökad betydelse.

2.3.4 Sikt och signalering

Utmed Långhundraleden finns många fornborgar. Av dessa är många daterade till bronsålder. Nedströms finns Broborg, som är väldigt utmärkande, medan man uppströms hittar Danmark 17:1 som i stället är mycket otydlig och markerad som eventuell (Figur 14). Åt Funbohållet finns ett flertal fornborgar markerade. Broborg (Husby-Långhundra 156:1) är en mycket välkänd och utforskad fornborg, ¹⁴C-daterad till folkvandringstid (Olausson 1995:38). Men fornborgar är svåraterade, och dateringarna är under debatt (Olausson 1995:15). En nyligen publicerad artikel daterar och konfirmerar Broborgs intressanta glaserade sten med hjälp av paleomagnetism till 389-579 e. Kr. (Ahmadzadeh et al. 2020), vilket tyder på att det då har varit aktivitet i borgen även om första uppförandet kan vara betydligt tidigare.

Figur 14: Broborg.

Danmark 17:1.

Danmark 17:1 är lokaliserad utmed ån Samnan på 30 meter över havet i blockrik terräng. Den ligger på ett krönläge där berget ger naturligt skydd och ett invecklat system av murar har observerats (RAÄ 2021).

Kashögsberget är ett högt berg, 55 meter över havet, som har fri sikt utmed ån Samnan ända till huvudsätet i området, Gamla Uppsala. Kasby antyder att här har eldar tänts under forntiden. Eldar för signalering finns omskrivet i sagan *Heimskringla* (Larsson 2007:158). Farlederna var övervakande och eldarna hade en varnande funktion. Man hade vårdkasar i ett pärlband som ett varningssystem över stora sträckor.

2.3.5 Källor och offerkällor

Pottåkerkällan är en känd offerkälla invid Kashögsberget, men flera källor finns i anslutning till berget. Bildandet av källor sker via nederbörd som med hjälp av gravitationen filtreras genom marken till att komma till den lägsta punkten i området. Källorna runt Kasby är vid foten av den högt belägna morän-/urbergsåsen där grundvattennivån är högre och via rullstensåsens sand och gruslager bör vattenkvaliteten i utflödet vara av bra kvalitet. Källor har ansetts heliga och var viktiga för vattentillgången ända fram till 1800-talet. Många fornlämningar ligger i anslutning till källor, bland annat närbelägna Broborg som har en så kallad trefaldighetskälla. Även vid Mora stenar och Juthögen finns flera källor.

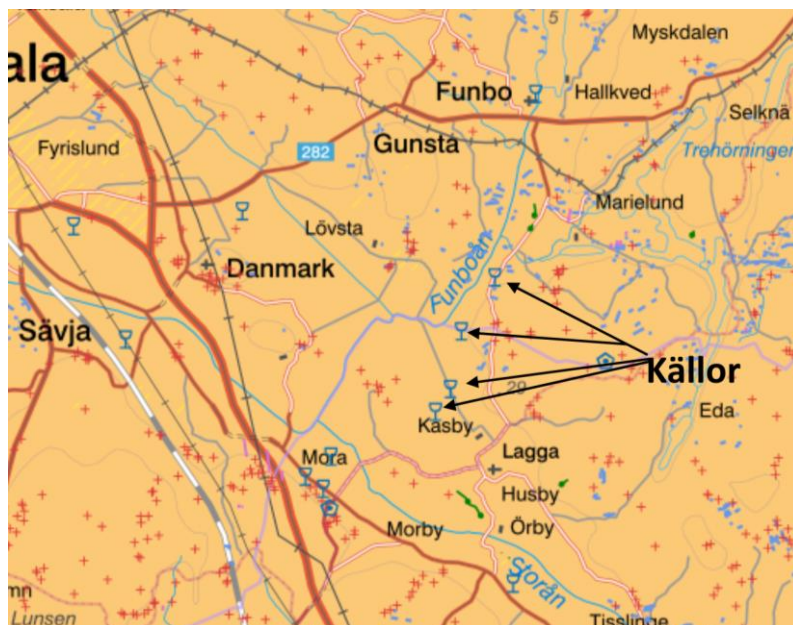
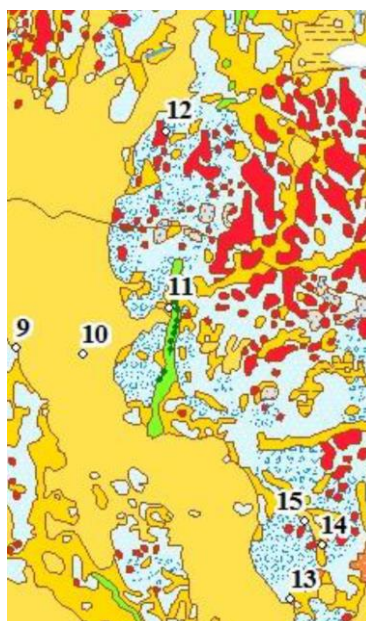
En mycket informativ kandidatuppsats i geovetenskap har utrett Lagga socken (Beckholmen 2014), (Figur 15). Relevanta källor som Kasbyfjärdskällan, Säby Sinkan och Pottåkerskällan flödar rikligt året om. Mer högre belägna Finberget är en åskälla med flöde året om. Även Lantmäteriet listar källor på sin jordartskarta (Figur 15). R. Ottenbjörk, upptecknade Finberget 1952 – där var gott och kallt vatten (ISO 2021). Namnet är svårutrett med fler alternativ, det kan till och med vara ett gammalt namn på själva berget.

Tabell 2. Indelning av källor efter placering i landskapet samt beskrivning.

Lokal	nr i figur 5	Jordart*	Typ av källa	Flöde*	Anmärkning
Källor som kommer upp genom lera i dalgången					
Juthögs källan	8	Isälvsmaterial, lera	Artesisk (sluten akvifer)	Flöde året om	Källan har sitt utlopp i en vattensamling som påverkas starkt av vädret.
Kasbyfjärdkälla	10	Isälvsmaterial, lera	Artesisk (sluten akvifer)	Flödar rikligt året om	
Morby bykälla	4	Isälvsmaterial, lera	Artesisk (sluten akvifer)	Flöde året om	
Nyckelkällan	3	Isälvsmaterial, lera	Artesisk (sluten akvifer)	Flödar rikligt året om	
Källor som ligger i kanten av lerslätten					
Bryggeriet	5	Morän	Morän	Kan sina på sommaren	
Finberget	11	Isälvsmaterial	Åskälla	Flöde året om	
Kohagen	13	Isälvsmaterial, lera	Artesisk (sluten akvifer)	Flöde året om	
Mora stenar	2	Morän, lera	Morän, kanten av lera	Sinar på sommaren	Källan sinade tidvis under våren och då har inga mätningar gått att genomföra.
Norrbacken	21	Morän?, lera	Artesisk (sluten akvifer)	Svårt att avgöra, brunn	Källan lades till i efterhand och svårigheter att ta sig till källan har gjort att det endast finns ett fåtal värden härifrån.
Pottåkerskällan	12	Isälvsmaterial	Åskälla	Flödar rikligt året om	
Säby Sinkan	9	Morän?, lera	Morän, foten av en höjd	Flödar rikligt året om	
Tisslinge stora	7	Isälvsmaterial	Foten av en höjd, horisontkälla	Flödar rikligt året om	Troligen flera utströmningspunkter, källhorisont.
Storblockig morän					
Kantarellbackens källa	19	Morän	Blockig morän, foten av en höjd	Sinar på sommaren	
Käringbacken	15	Morän	Blockig morän, foten av en höjd	Sinar på våren	Källan har efter den 25 mars varit helt uttorkad, varför det endast finns ett värde från denna källa.
Marma beteskälla	6	Morän	Storblockig morän, foten av en höjd	Kan sina på sommaren	
Prästtorpet	14	Morän	Blockig morän, foten av en höjd	Kan sina på sommaren	
Skogstorpet stenkällan	17	Morän	Blockig morän, foten av en höjd	Flödar året om	
Morän					
Längsgränsen	1	Morän	Morän, ev en sprickkälla	Flödar året om	Ligger i backen nedströms E4:an
Svinkällan	18	Morän, lera	Uppåtriktat flöde (sluten akvifer)	Kan sina på sommaren	
Vargtorget	16	Morän	Uppåtriktat flöde	Kan sina på sommaren	
Ärbyvretar övre	20	Morän	Uppåtriktat flöde	Svagt flöde året om	

*För de källor som kommer upp genom lera anges först akviferens jordart.

* Tidigare data från Rodhe, pers. medd. (2014).

Figur 15: Tabell 2 (Beckholmen 2014) och karta med markerade källor (SGU 2021).

2.3.6 Gränser

Gränserna runt Kasbyberget är gränser mellan folklanden, som var de största konstellationerna (Figur 16). Själva berget delas fortfarande av en gräns som bör ha varit en gräns mellan hundranden. Utvecklingen av hundare i relation till kommunikationsvägar har studerats (Löwenborg 2010:15). Gränsen mellan Attundaland och Tiundaland gick genom den forntida sjön. Detta bör ha varit platsen där Attundaland kommer närmast Uppsala, och platsen där kontaktytor med Gamla Uppsala och övriga uppsalasfären finns. Långhundraleden som går genom Attundaland kommer fram till Tiundaland.

Uppland under medeltiden

Figur 16: Uppland under medeltiden (Björklund 2014:26) & Infälld karta från 1689 (Wikimedia 2021).

2.3.7 Storhögar i allmänhet

Peter Bratt har sammanfattat högbyggande i en omfattande studie (Bratt 2008). Gravhögar finns från många tidsåldrar. Under bronsåldern var det fråga om torvtäckta stenrösen, och ett exempel är den välkända Hågahögen. Under järnåldern är det däremot fråga om jord-, grus- eller sandhögar och dessa byggdes upp ovanpå en grav. Ett fåtal, endast 3%, är inte gravar (Bratt 2008:103).

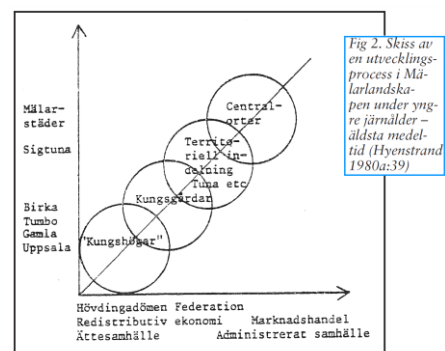
Upplands äldsta järnåldershögar byggs på 300 e. Kr, och högbyggandet ökar vid 400-talet med en topp under 900-talet och minskar betydligt på 1000-talet. Minskningen inleds 100 år senare än i Södermanland, som ett led av kristendomens införande (Bratt 2008:105).

Högar uppfördes för dem som lämnade arv, och en storhög indikerar ett rikt arv såsom en stor egendom (Hed Jakobsson et al. 2019:60).

Gravhögar tas upp i vikingatida skrifter och omskrivs som gravar för kungar och hjältar. Storhögar definieras för att vara minst 20 meter i diameter, eller alternativt som en hög som lokalt avviker i storlek (Bratt 2008:43). Gravhögar har anlagts invid på forntida stränder så att de syns bra för förbifarande. Kungshögar finns även som en beteckning på än större högar. Högar har placerats i naturen på åsar och berg för att synas bra på håll, och för att snabbare kunna få en imponerande storlek på högen då man undviker att behöva transportera dit material (Bratt 2008:44). Bratt har även räknat ut att endast 2% av högar överstiger 13 meter i diameter och att normalt för Uppland är 5-10 meter i diameter.

45% av storhögar i Uppland är placerade på ett krön och 80% ligger i anslutning till rörelselinjer, det vill säga vattendrag och fjärrvägar (Bratt 2008:132).

Bratt diskuterar kring och refererar till Hyenstrand 1980 (Bratt 2008:18) som menar att kungshögar var centralplatser i hövdingadömen som kallades folkland. Husbyar blir nästa steg som med tiden följs av tunaorter; båda var administrativa centrum (Figur 17). Sigtuna blir den första centralorten under påverkan vid övergången till kristendom. Därefter anläggs fler centralorter och nutidens städer uppkommer. Det fanns även något innan traditionen uppkommer att bygga högar och troliga lokala centrum är fornborgar (Olausson 1995:17 & 158).

Figur 17: Utvecklingsprocess.

Storhögar i Uppland hade alltid kremeringsgravskick, i övrigt finns inga skillnader för stora och små högar (Bratt 2008:69). Ju större hög desto mer benmaterial finns det i dem, *Diagram 1* (Bratt 2008:71).

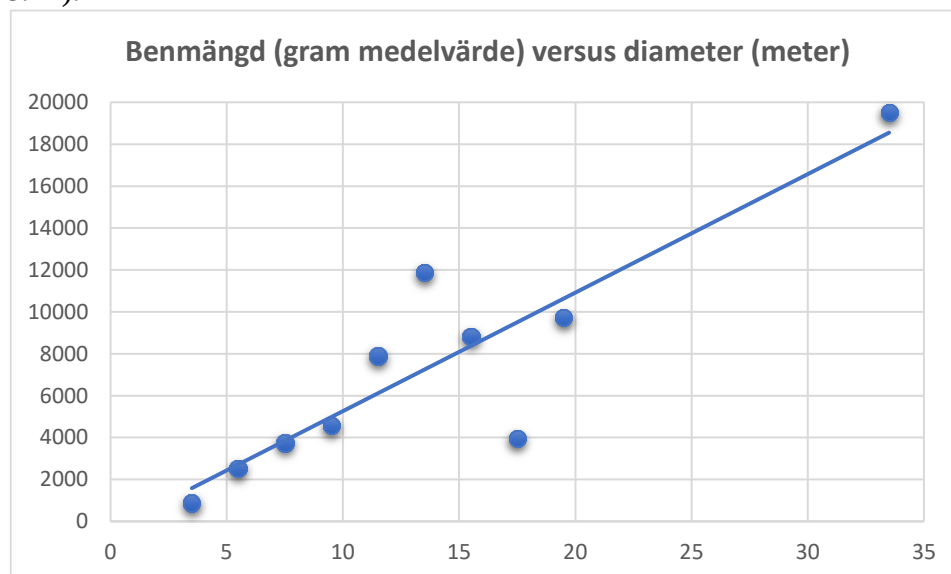

Diagram 1, diagram baserat på data från Bratt (2008).

2.4 Ortnamn och folksägnar i området och betydelsen av ”kas”-platser

2.4.1 Ortnamn i närområdet

Ortnamn kan bidra till att visa hur området har sett ut och hur det använts i forntiden. I närområdet finns många namn som antyder att området var sankt och låg invid vatten (Tabell 1). Detta stämmer naturligtvis väl med strandlinjekartor som berättar om en havsvik som därefter omvandlats till en sjö. Kasby är namnet som utmärker sig speciellt genom att ha en funktion som tydligt framkommer genom dess förled och hör ihop med vårdkasplatser (Hellberg 1967:93). Söderby är väl beskrivet av Zachrisson (Zachrisson 2010), men i närområdet finns många platser som bör hänga samman med Söderby och Söderbylund kan vara platsen för släktens heliga lund. Ortnamnet Fröölunda, som numera är omdöpt till Ängstorpet, indikerar starkt att detta är platsen för en helig lund. Och mellan Kashögen och Fröölunda ligger Kasbylund, kanske också en plats med helig innebörd. Men lund är också en benämning på en naturtyp, och alla *lund*-namn ligger utmed berg där källor finns och vattentillgången skulle främja lundar av lövträd. En av dessa källor är namngivet Pottåkerkällan, och anses vara en gammal offerkälla. En dansbana från 1960-talet har troligen övertagit namnet från denna källa. Offerkällor bör troligtvis inte bytt namn så enkelt, och namnet kan ha varit forntida. Ett försök att tyda förledet är att *pott*- skulle betyda ’pöl’ eller ’liten sjö’, huruvida pölen är direkt vid källan eller om den vid sidan liggande sjön är namnsättande är osäkert (Nyström 1993:132). Efterledet *-åker* är välkänt och omskrivet och kan ha betydelsen samlingsplats (Brate 1918, Wahlberg 2003:377). Grönviken är en viktig plats i området, där betydelsen kan vara ’grunda viken’. Den platsen var troligtvis en skyddad naturhamn där stora båtar kan ha ankrat. Lagga beskrivs som en husby (Hellberg et al. 1967:93) och namnet finns kvar.

Lagga socken saknar *-sta* namn, vilket kan förklaras som att trakten är yngre än nedströms liggande områden (Landström 2012b:335).

2.4.2 Kasbyar på andra platser och i andra former

Nyby, en stadsdel i nuvarande Uppsala cirka två kilometer sydost om Gamla Uppsala högar, har haft en höjd kallad Kastellberget som antas komma från Kaseldsberget eller Kasberget (ISOF 2021), (Figur 18). Nu finns en park Kastellparken. Kasås var förr ett namn på en höjd i Uppsala stad (ISOF 2021). Det är den ås som Uppsala slott (46 meter över havet) ligger på (Hållans Stenholm 2014:115). Även stadsdelen Kåbo i Uppsala kommer från Kaby som i sin tur har tagit sitt namn från dess plats uppe på Kasåsen (ISOF 2021). UNT publicerade en artikel 1914, *Gamla byar på åsen*, som belägger Kasaas till 1344 (UNT 1914). Artikeln tar även upp hur viktig platsen bör ha varit och att den troligen var sparsamt bebyggd i forntiden. Att domkyrkan placerades just där är en indikation att detta var en viktig hednisk plats.

Kasberget finns i Helgesta, Skogs-Tibble med två högar och en trefaldighetskälla inpå. I Alunda, Foghammar finns uppteckningar (ISOF 2021) om Kasberget och där finns även 10 högar varav den största är 17 meter i diameter (Figur 18). Ute vid kusten finns Kasberget på flera ställen, vid Hargshamns hamn hittades bränt berg på högsta punkten, Harg 180:1.

2.4.3 Närområdets ortnamn tematiskt strukturerade

Tabell 1. Ortnamn.

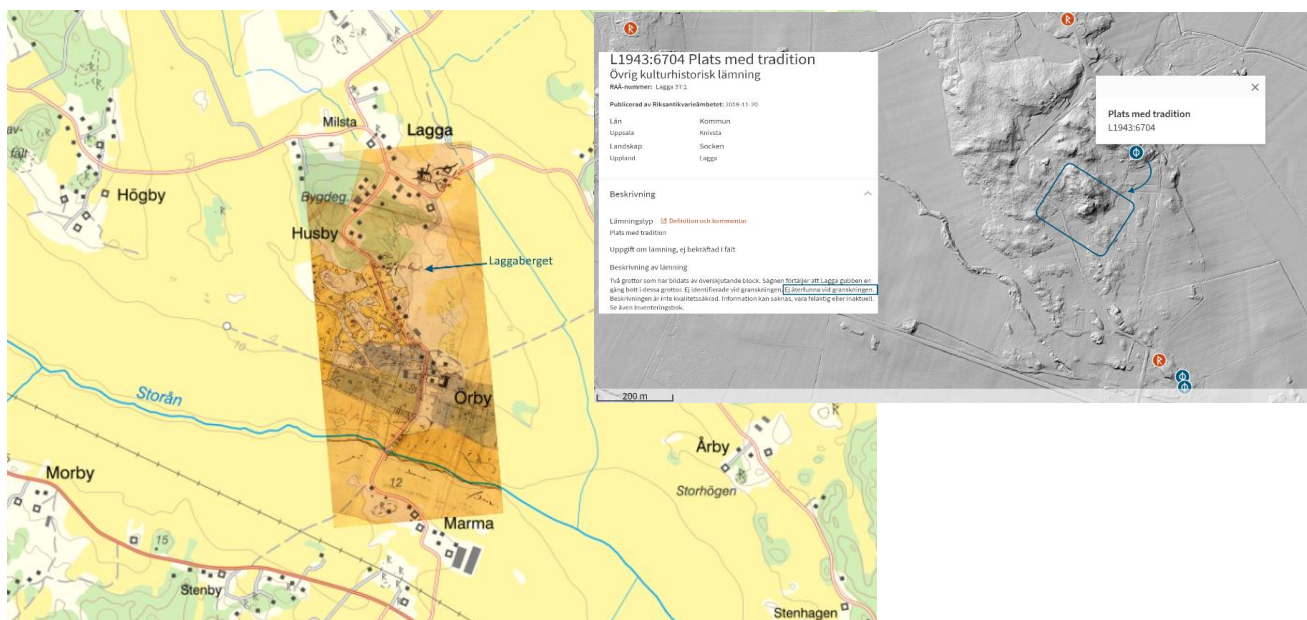
Ort/lokal	Förledets betydelse	Efterledets betydelse	Tema	Tidigast i skrift	Referenser
Pottåkern (källan)	Pöl eller liten sjö.	Eventuell rituell samlingsplats	Natur / religion	1692 (karta 03-FUN-26)	Wahlberg 2003:377, Brate 1918:207, Nyström 1993:132
Finberget (källan)	Fler alternativ: Kringströvande jägare / mansnamnet Finn / fint vatten / sank mark	Berg	Natur		Wahlberg 2003:377, Brate 1918:207, Nyström 1993:132
Kasby (Kasbylund)	Kase / eld	Från bo – äldre löväng /odla (kan vara gammalt)	Funktion / natur	1383	Wahlberg 2003:52, Antell 2004:3, Vikstrand 2013:35, Larsson 2007:159
Kiaplan	Kyrk-		Religion		Wahlberg 2003:164,
Fröölunda (1687 års karta, nu Ångstorpet)	Asaguden Frej/Frö	(Helig) Lund	Religion	1687	Wahlberg 2003:82, Antell 2004:12
Lagga	Lagg- = Kant, Strand		Natur	1299	Wahlberg 2003:184
Örby	Grusbank	Se Kasby	Natur		Wahlberg 2003:389
Morby	Sumpig granskog	Se Kasby	Natur		Wahlberg 2003:213
Mora stenar	Sumpig granskog		Natur		Wahlberg 2003:213
Edeby	Namn efter bro	Se Kasby	Funktion	1727	Vikstrand 2013:33
Högby	Namn efter gravhögar	Se Kasby			
Väsby	Västra	Se Kasby	Väderstr		
Marma	Mar, = vik, lagun		Natur	1403	Vikstrand 2013:137 UNT 1935:21
Långlöt	lång	Betesmark/sluttning	Natur		Wahlberg 2003:201
Grönviken	Färg el. Grynna, Grund, grind, grus	Vik (fortida)	Natur	Funbo AI:1 1713	Wahlberg 2003:96, Nyström 1993:69
Danmark	Dank = sank ängsmark		Natur		Zachrisson 2010:164
Söderby, Lilla söderby, Säby och Söderbylund	Eventuellt Uppdelning av större by	Se Kasby	Väderstr		Vikstrand 2013:38, Zachrisson 2010:163
Östuna	Östra	Inhägnad, centralort för administration	Väderstr		Wahlberg 2003:396, 328
Lagga-Husby		Från Husaby = kungsgård, förvaltningscentrum			Wahlberg 2003:136, Hellberg 1967:228
Funbo	Sumpig (sjö, å)	bygd	Natur	1000-talet	Wahlberg 2003:83

2.4.4 Folksägnen

Sägnen kan inte betraktas som sanningar, men kan ha element av kunskapsbärare (Zachrisson 2010:169). Sägner om Laggbergsgubben tar upp Östunasjö, en sjö som inte längre finns. Laggbergsgubben blev arg på kyrkklockan och kastade ett flyttblock mot Uppsala domkyrka. Flyttblocket gick sönder i två delar och föll ned vid Ångeby och Kumla (ISO 2021b). Berget kan mycket möjligt vara det som ligger vid Kashögen, det högsta berget i närområdet, och sägnen kan ha förändrats över tid. Sägner kan ha uppkommit av att man ville undvika att folk kom för nära platsen och även gränsen till det angränsade hundrandet, eller för att de skulle visa aktning för en viktig mötesplats. Kasberget i Skogstibble har också en sägen att det bor en 'Kasbergsgubbe' i berget (ISO 2021).

Det finns en sägen att det gick en underjordisk gång mellan Juthögen och Kashögen (Zachrisson 2010:168) som är förändrad i andra texter att den skulle ha förbindelse med Uppsala högar (Zachrisson 2009:66 & Knivstahistoria 2021). Den underjordiska gången kan ha funktionen att ge Juthögen en relation med Kashögen och lyfta Juthögens anseende (Figur 20). Underjordiska gångar var vanliga som historiska sägnen (Schön 1998:72).

Laggaberget finns utmärkt på en arealavmätningsskarta från 1698 (03-LAG-4). Lagg 37:1 är utsatt på fel plats och är rapporterat "ej återfunna vid påseende" (Figur 19).

Figur 19: Laggaberget.

Juthögen finns utmärkt på en karta från 1697 (03-LAG-3).

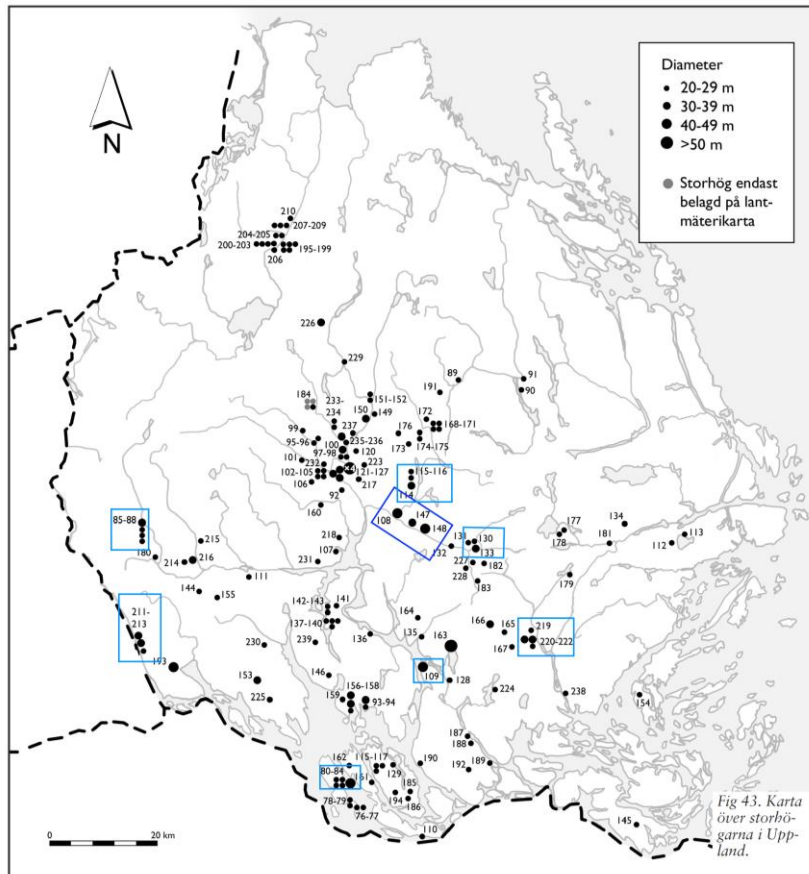

Figur 20: Juthögen på en karta från 1697 (03-LAG-3).

2.4.5 Storhögars relation till 'eld'-namn och/ eller fornborgar

I avsnittet studeras om det i närheten av storhögar finns platser där man har uppsikt över närområdet. På samma sätt som Kashögen relaterar till -Kas och Kashögsberget.

Eldrelaterade ortnamn hör ihop med vårdkasar som ska synas vida omkring. Även fornborgar är associerade med höjder och stup (Olausson 1995:15).

Gravhögområden med kluster av högar med minst en storhög och ensamma stora högar har här granskats närmare. Högarna 80–84, 85–88, 109, 114–116, 130–133, 211–213 och 219–222 utvaldes, numrering enligt Bratt figur 43 (Bratt 2008:131), (Figur 21). Storhögarna i Gamla Uppsala har Vittulsberg, Jälla, Kasberget och Kasåsen inpå.

Eldförknippade namn listas av Larsson (Larsson 2007:159).

Figur 21: Utvalda storhögar.

- Klustret 80-84 största hög är 45 meter i diameter och inom 2 kilometer bort ligger en fornborg på en höjd 50 meter över havet.
- Klustret 85-88 har högar på 25 meter i diameter. Inom 2 kilometer bort ligger en fornborg på en höjd 40 meter över havet.
- Högen 109, 35 meter i diameter, har ett ortnamn Gällövsta på andra sidan ett sund cirka 700 meter bort. Den ligger 40 meter över havet på en topp. *Gäll-* eller *Jäll-* antyder eld.
- Klustret 114-116 är den största högen på 35 meter i diameter som har ett ortnamn Böksta (jämför *Båk-*) 200 meter bort. Inom 2 kilometer finns även tre stycken fornborgar.
- Klustret 130-133, den största högen, Gullhögen 22 meter i diameter, har ett ortnamn Bålsta och Bålstaberg (*Bål-*) inom 2 kilometer och där finns även tre stycken fornborgar.
- Klustret 211-213 har tre stora högar på 30 meter i diameter och inom 2 kilometer bort ligger en fornborg på en höjd av 50 meter över havet.
- Klustret 219-222 har tre högar på 30 meter i diameter och en ort Karby ligger i närområdet inom 2 kilometer. Förutom Karbyhöjden på 60 meter över havet finns två höjder till på 50 meter över havet. Kan Karby ha kommit ur Kasby?
 - Högarna 163, 193 och klustren 156-159 + 93-94 gav negativt resultat.

3. Analys

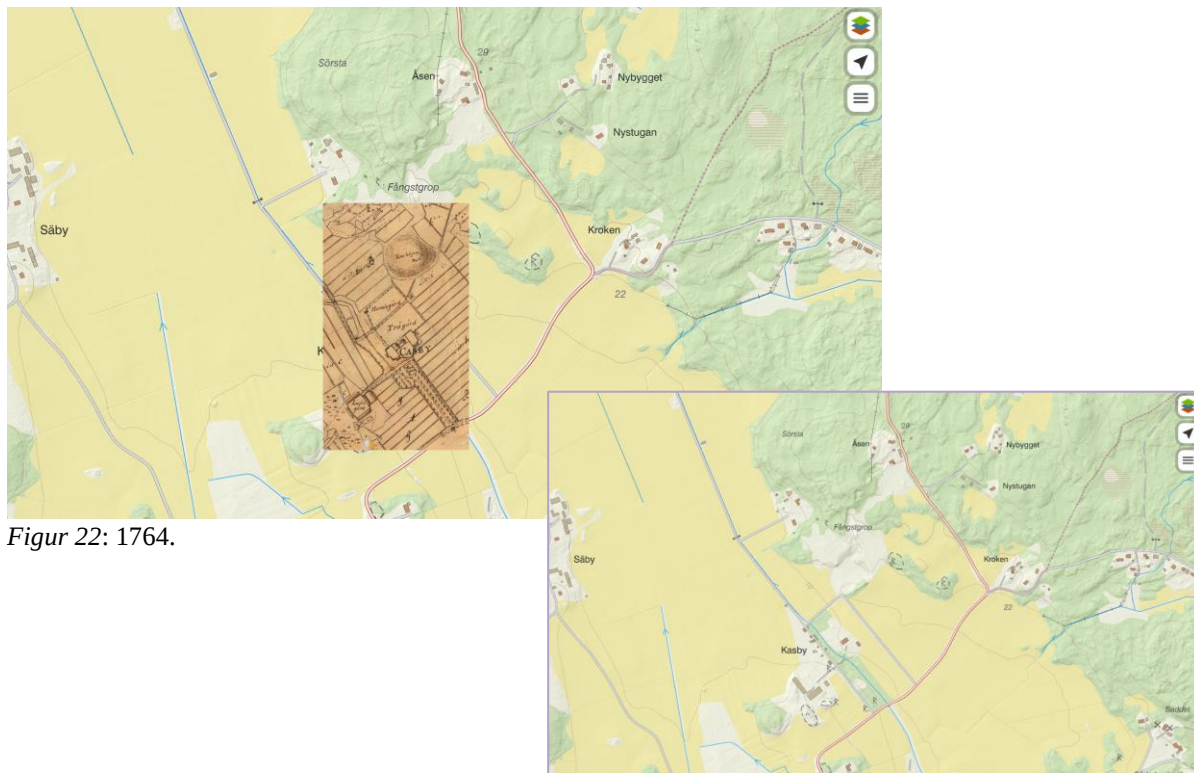
3.1. Kashögens historia i kartor

Historiska kartor laddades ned från Lantmäteriet (Lantmäteriet 2021) och lidarkartor samt ortofotokartor från Fornsök (RAA 2021). Jordartskartor kommer från Sveriges geologiska undersökning (SGU 2021) och flygfotot från Satellitkarta.se (Satellitkarta 2020). Den överlagrade kartan presenteras i vissa fall till viss del genomskinlig och den underliggande kartan syns igenom.

Kashögen är först presenterad 1673 i *Rannsakingar efter antikviteter*, som Antell citerar ”Wijdh Lagga Kyrckia Finnes ett Underligt Ihåligt och notabelt Bergh, om hwilket sådant berättelse göres att ifrån den ingången eller öppningen som ähr wijdh Kyrckian skall löpa twänne vägar eller gånger under jorden, den ena Norr uth till Kaasby Sätegårdh wijdh een platz bem:dh Kaashögen, den andra sodher uthi een backa wijdh Engzwachtartorpet” (Antell 2004:3).

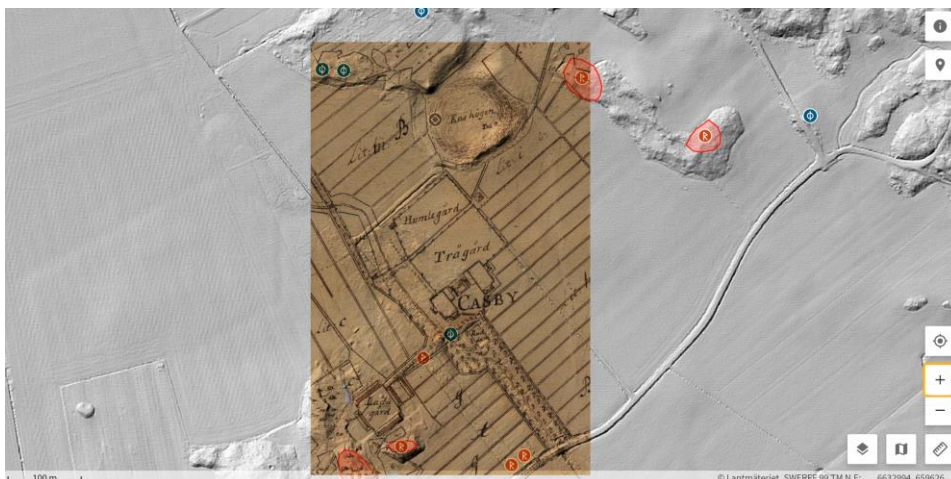
1764–65 års Karta

Det var denna karta som Stig Rydh upptäckte på 1980-talet (UNT 1982). Kashögen är vackert inritad och väl utmärkt på 1765 års karta (03-LAG-107), som bygger på en arealavmätning från 1764 (03-LAG-101). Båda kartorna är gjorda av Gabriel Boding som var lantmätare i Stockholms län 1747–1785. Den färdiga kartan från 1765 är ritad i skala 1:4000 (Antell 2004:5). Båda kartorna finns att tillgå från Lantmäteriet. 1765 års karta är konstnärligt utförd och är en karta i stort format, tyvärr är den inskannad med låg upplösning jämfört med 1764 års karta. En GIS-korrigerad version (QGIS-Georeferencer) av 1764 års karta visar hur korrekt ritad den är när man passar in den i en modern karta (Figur 22).

Figur 22: 1764.

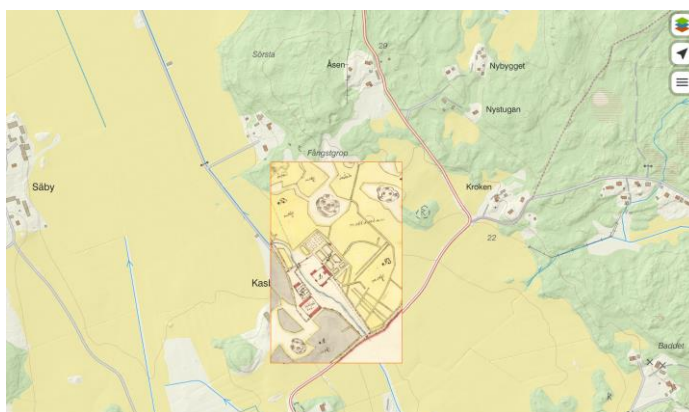
Samma GIS-korrigerade karta visas också överlagd på en lidarbild där man till exempel ser hur konturer av åns tidigare sträckning perfekt passar med 1764 års karta (Figur 23).

Figur 23: 1764 – Lidar.

1698 års Karta (Kasby nr 1 Lagga socken A53-9:1)

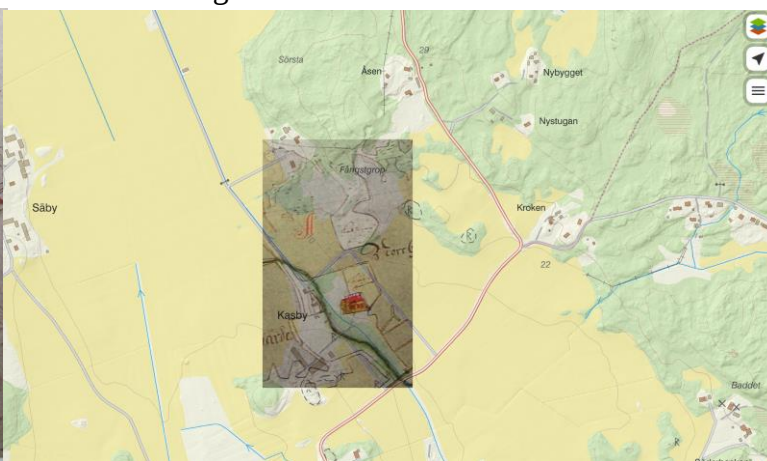
En äldre karta från året 1698 GIS korrigerades på samma sätt som tidigare och här är Kashögen markerad men ej namnsatt. Kartan är mycket välgjord och passar bra in på en modern karta (Figur 24). Skattnöjningsberedning var syftet med kartan.

Figur 24: 1798.

1687 års Karta (Kasby nr 1 Lagga socken A17:70-71 92-93)

Tio år tidigare är Kashögen utmärkt igen i text på kartan. Här är det lite svårare att passa in allt, men det råder i vart fall inget tvivel om var Kashögen ligger enligt dessa kartor (Figur 25). Syftet med kartan var geometrisk avmätning.

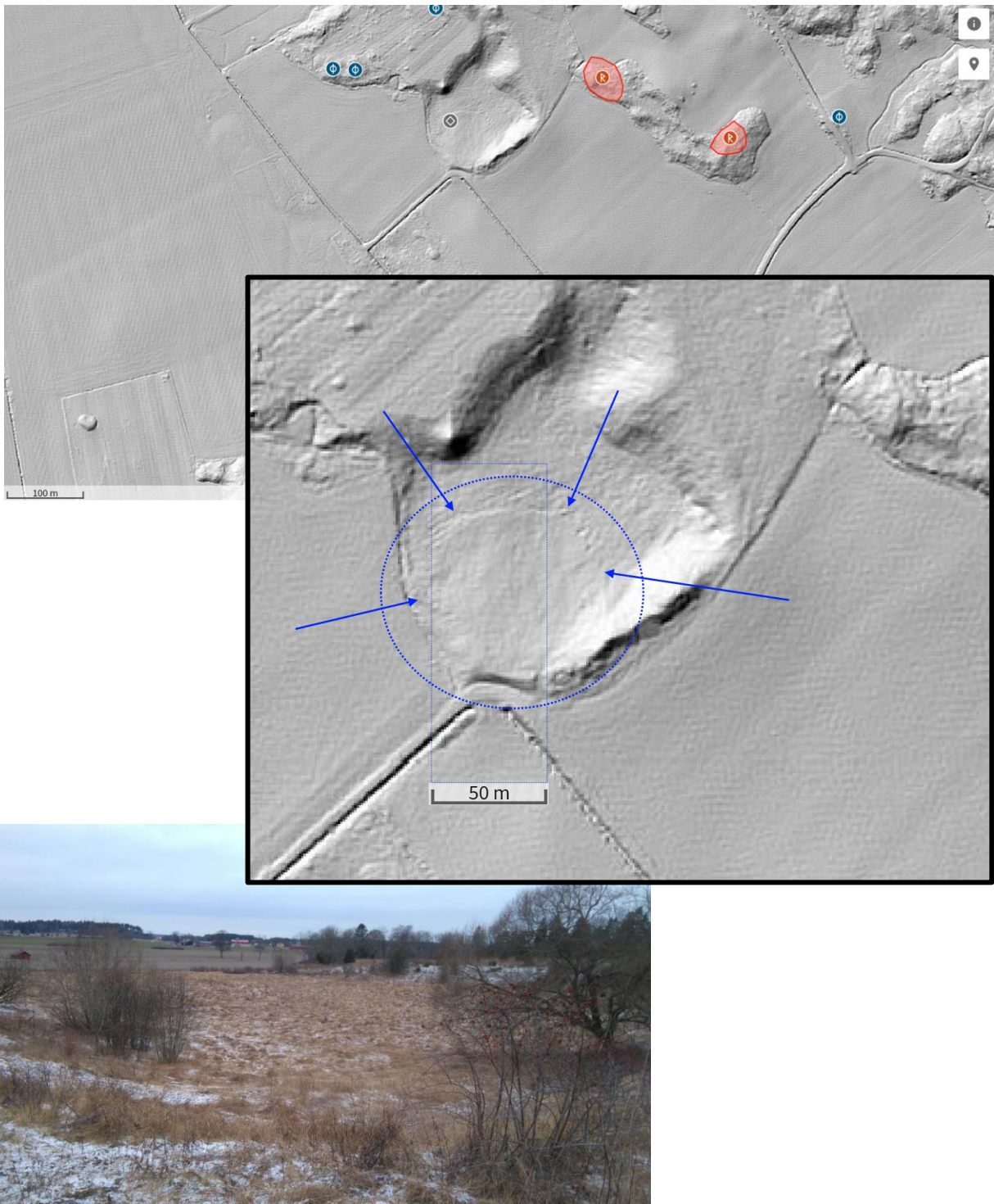

Figur 25: 1687.

Lidarkarta – Forsök terrängskuggning

Lidar (LiDAR - Light Detection And Ranging) är ett ekolod där pulserande laser används och man kan exakt mäta tiden och därmed avståndet (Löwenborg 2010). Inom arkeologin är metoden mycket användbar då den kan skala bort växtlighet och tydligt visa markens tredimensionella utseende.

Om man tittar närmare på platsen där Kashögen skall ha legat kan man ana en cirkelrund formation i marken (Figur 26). Vid inspektion av platsen kan ingen stig eller växtlighet förklara denna formation. Mer detaljerade undersökningar bör kunna ge svar. Marken kan möjligen vara mer ihoptryckt där högen har varit och detta gett ett avtryck som fortfarande syns med Lidar, men det kan vara svårt att veta vad som är spår av vegetationen i LiDAR-data.

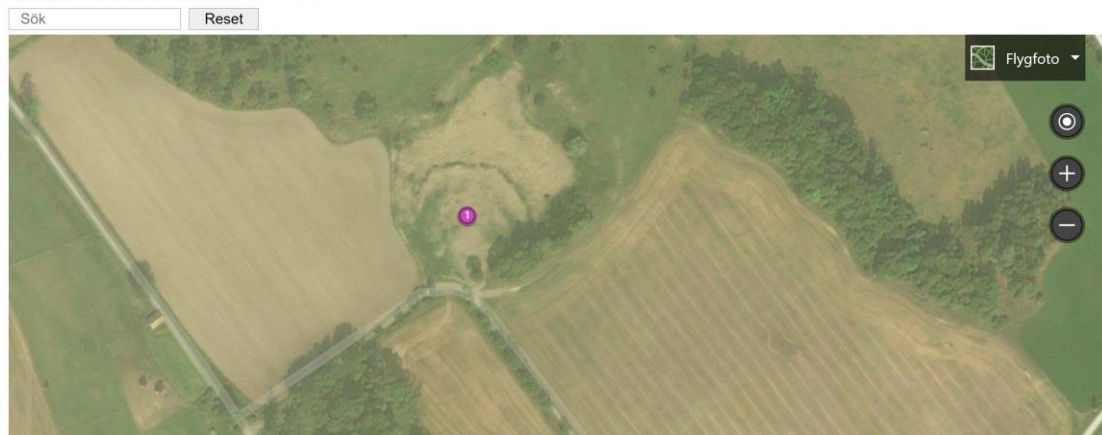

Figur 26: Lidarkarta, och foto över Kashögen, foto av författaren.

Flygfoto

Satellitkarta.se visar ett flygfoto av Kashögen med växtlighet i en ringformation (Satellitkarta 2020). Här kan man även se antal meter över havet och jämfört med Juthögen, på 11 meter över havet, ligger den nuvarande markytan 5 meter högre (Figur 27).

1) 16 meter över havet (59.805745, 17.837014)

Figur 27: Flygfoto.

I Fornsök – ortofoto syns inte samma ring på grund av att årstidens fototillfälle gör allt grönt (Figur 30). Man ser dock en stig som går lite i samma "fotspår" men inte i exakt samma. En överlagd, GIS korrigerad bild finns infälld och nedan en överlagrad på en Lidarbild som passar med den gröna ringformationen (Figur 28). Växtligheten är påverkad av jordens beskaffenhet och växer bättre just där Lidarspåret syns. Nere till höger är ett urklipp från ArcGIS publicerat av Uppsala kommun (ArcGIS 2021), (Figur 29).

Figur 30: Ortofoto.

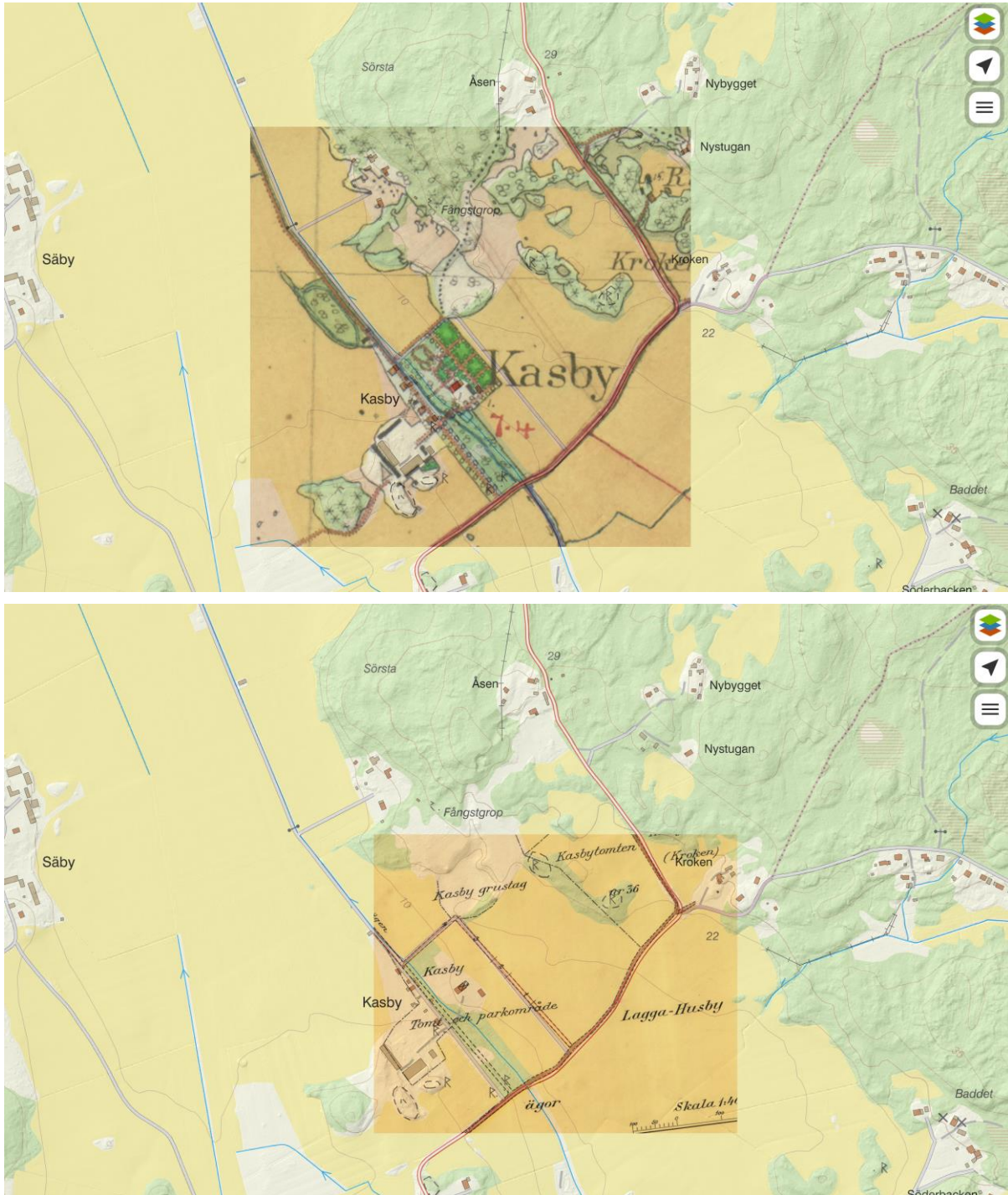
Figur 28: Flygfoto överlagrt på Ortofoto respektive Lidar.

Figur 29: ArcGIS.

Nyare Kartor – transformationen till ett grustag

Några yngre historiska kartor letades upp och studerades, först 1859–63 års häradsekonomska karta (Lagga J112-84-13b) och här är Kashögen inritad men ej namnsatt (Figur 31). På denna karta är även en stig inritad som bör passera över Kashögen, den böjer dock av lite, kanske för att visa hur den gått runt högen. På en ännu yngre karta från 1926 (03-LAG-102) rörande vägdelning är Kashögen i stället inritad som Kasby grustag (Figur 31). Kashögen började troligen grävas bort någonstans mellan 1863 och 1926, och har varit ett grustag under lång tid. Grustaget har varit aktivt tillräckligt länge för att en gravhög ska bli helt förstörd.

Figur 31: 1859–63 och 1926.

Andra kända storhögar i området (Årby, Högby samt Juthögen) är inte markerade på 1859–63 års karta (Figur 32). Kashögens avbildning är den som mest liknar en rund avbildning på rätt ställe och detta verkar vara den sista avbildningen av Kashögen.

Figur 32: 1859-63.

På kartan från 1952 (Lagga J133-11I6c54) går en mindre väg till platsen, troligtvis för att lastbilarna ska kunna komma fram till platsen för att hämta grus. 1979 (Lagga J133-11I6c80) är den markerad som ett grustag, men hålet är ritat i en oregelbunden form som inte matchar de runda formerna i Lidar och flygfotobilden (Figur 33).

Figur 33: 1952 – sänre brukningsväg,

1979 – grustag.

Historiskt fotografi

På ett historiskt foto från 1935 avbildas Kashögen (Figur 34). Högen är bortgrävd på det historiska fotot, men om man jämför ett modernt fotografi taget från samma vinkel upptäcker man att mycket av åsen fortfarande återstår att gräva bort (Figur 35).

Figur 34: Kasby gård och dess grustag fotograferat 1935 av Samuel Lindskog (Digitaltmuseum 2021).

Figur 35: Kasby gård och dess grustag fotograferat 2021 av författaren.

3.2. Kashögen i sitt närområde

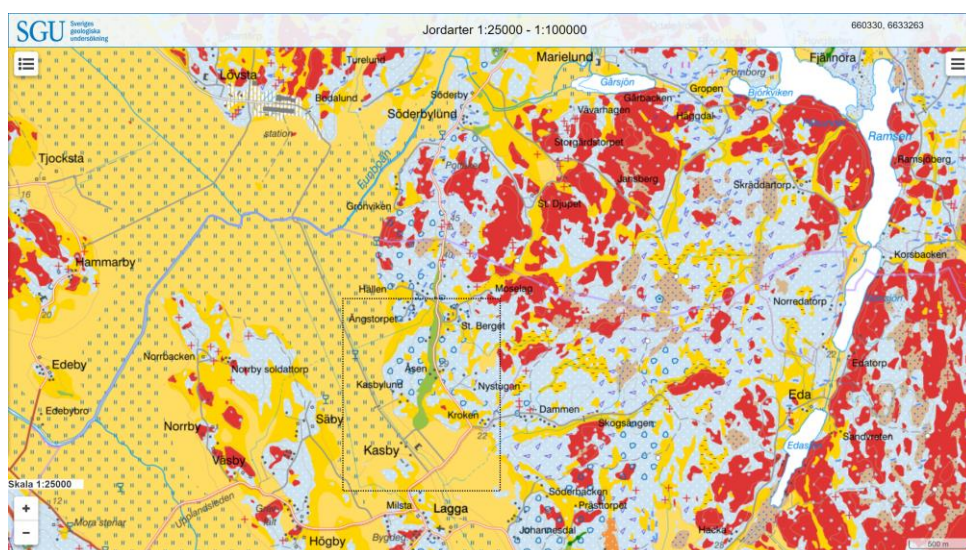
3.2.1 Jordartskarta – rullstensåsens utbredning

Kashögen är placerad längst ned på rullstensåsen (Figur 36). Den byggdes förmodligen på en liten halvö som sträckte sig ut i vattnet, väl synlig för alla som passerade platsen med båt. Dessutom är åsen en lättframkomlig väg för landtransporter och en plats där man med några få korta överfarter, med färjor eller broar, lätt kunde passera Långhundraleden.

Figur 36: Jordartskartaöverlagd med 1764 års karta.

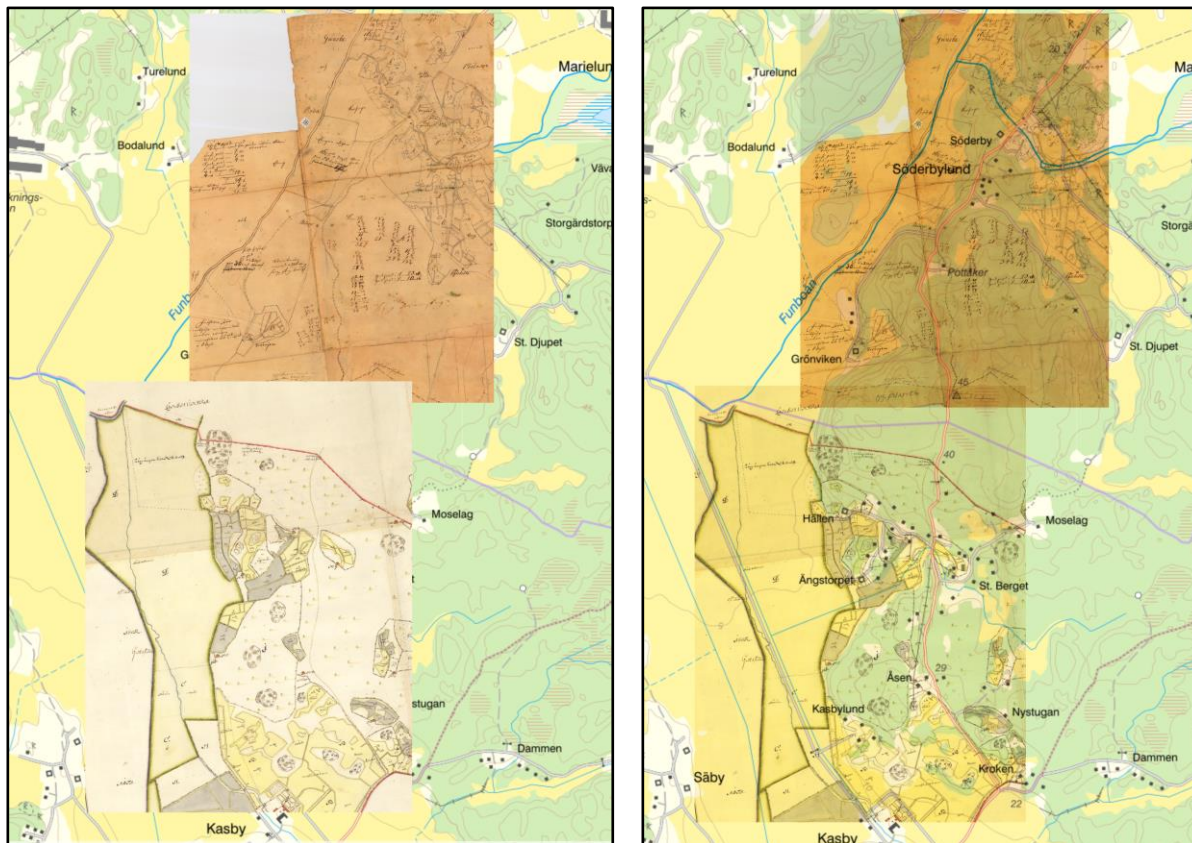
Det kan ha varit så att sand sköljts ned från Åsen ned till botten av berget och redan där bildat en hög med sand, som sedan bara behövts bättrats på för att uppnå den imponerande storleken på högen. Åsen går även ända upp på berget, som har en högsta punkt på 55 meter över havet (Figur 37).

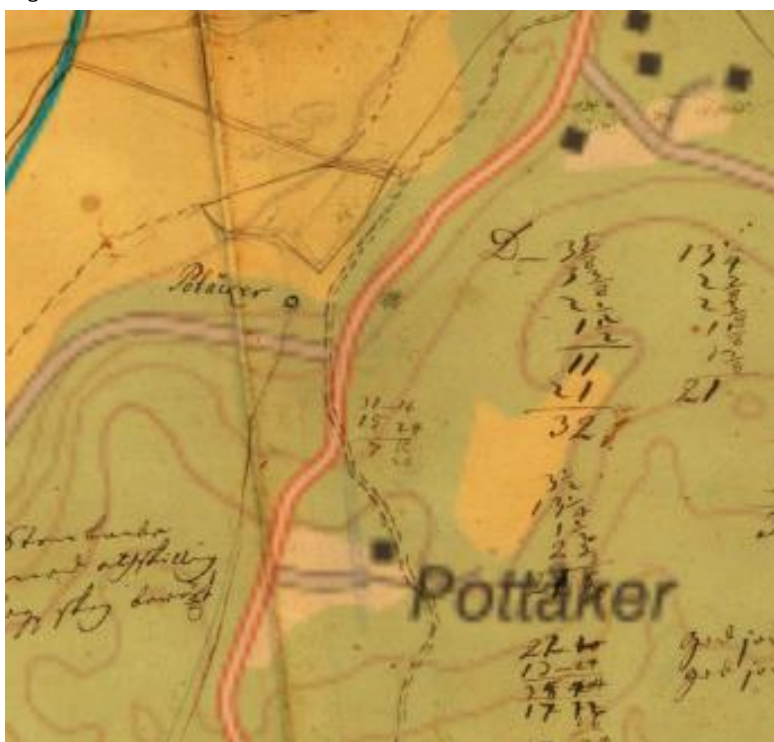
Figur 37: Jordartskarta; rullstensås i grönt, urberg i rött, morän i grått och lera i gult.

3.2.2 Rullstensåsen och landvägens fortsättning över berget.

Rullstensåsen går från Kashögen, upp på berget där den tar slut. De äldsta kartorna visar dock att landvägen fortsätter nedför berget på andra sidan. Den passerar då Söderby, men detta är inte det Söderby som beskrivs av Zachrisson (Zachrisson 2010), men byarna kan ändå vara sammanlänkade. En karta på norra sidan berget från 1692 (03-FUN-26) och Kasby-kartan från 1698 visar hur vägen fortsätter över berget och ned på andra sidan (Figur 38).

Figur 38: 1692 och 1698.

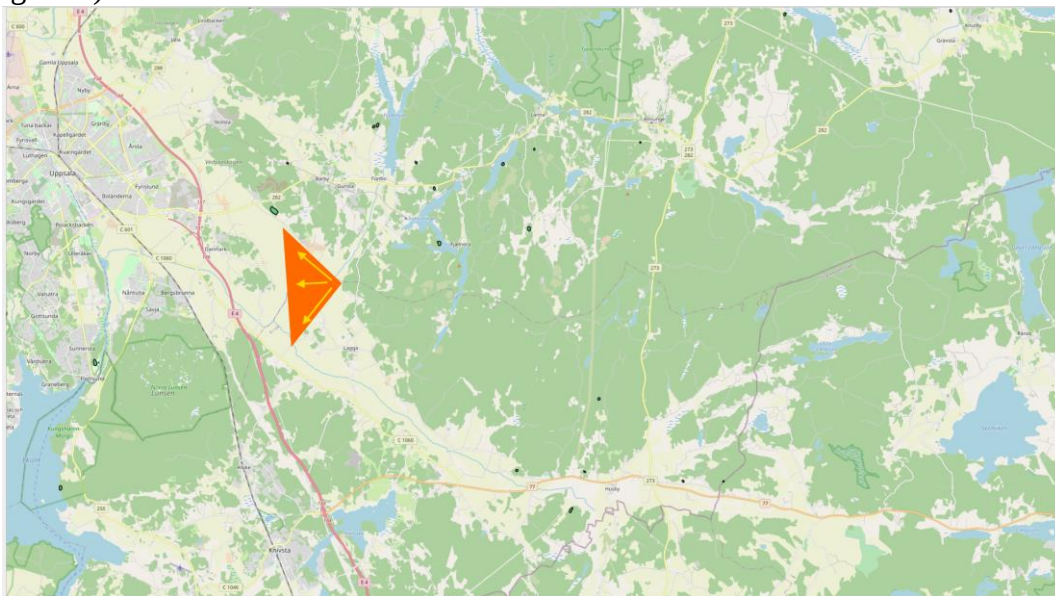
Vägens sträckning liknar den nuvarande och källan som benämns Potåker enligt äldre staving är utsatt. Där dansbanan finns idag är inget torp markerat. Det finns en stig markerad från Grönviken till Potåker (källan), (Figur 39).

Så det initiala *Potåker*-namnet kommer från källan och är inte ett namn som hör ihop med en knölig åker vid ett torp. Källor med utlopp mot norr ansågs vara extra bra (Schön 1998:113).

Figur 39: Potåker.

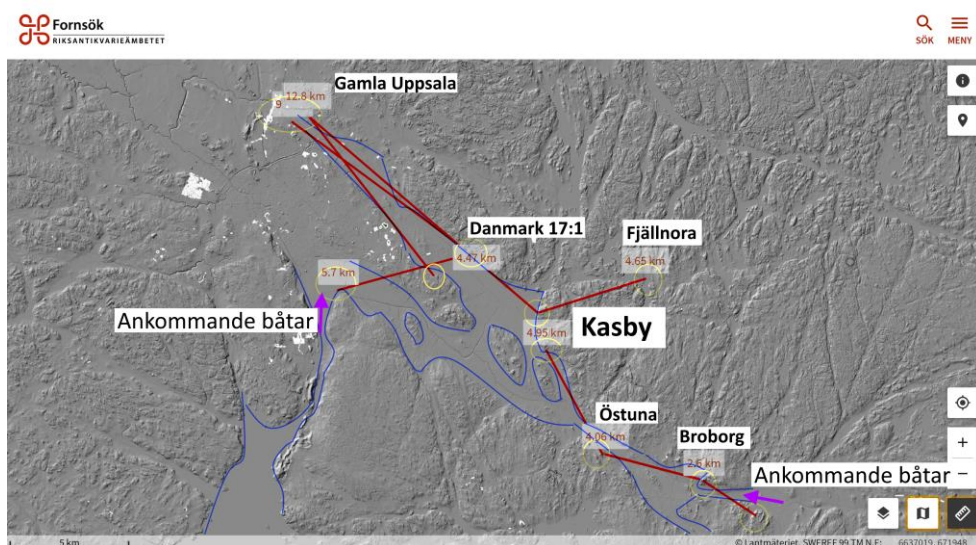
3.3. Kashögen i landskapet

Åsen sammanlänkar Kashögen med berget intill. Berget är av liknande karaktär som Danmark 17:1 (se avsnitt 2.3.4). Här är marknivån 55 meter över havet och därifrån har man uppsikt över en stor del av landskapet. Vattnet har under lång tid gått ända inpå ett brant berg med en naturlig vik/pir. Toppen av berget är av samma skyddande blockrika terräng och fortfarande svårframkomligt. Det finns flera vattenkällor alldeles inpå och Kashögsberget ligger vid porten mot Funbo (numera Funboån), där landskapet innanför har 8 stycken markerade fornborgar (Figur 40).

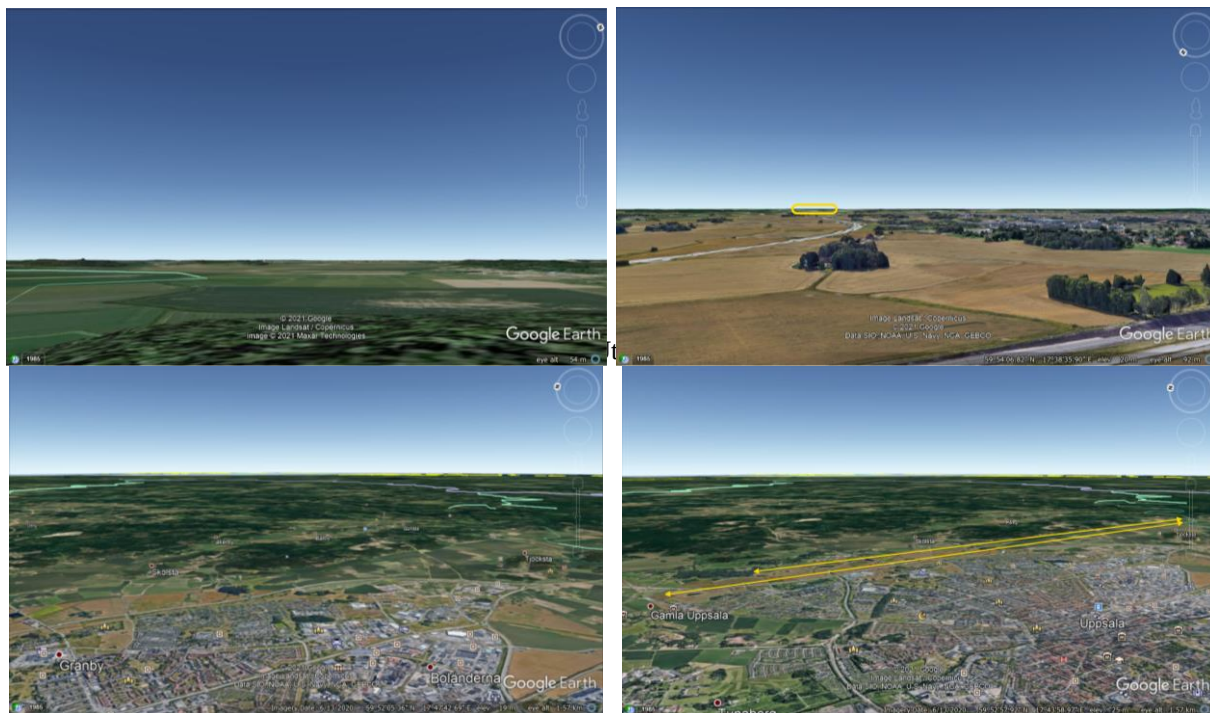

Figur 40: GIS-analys av kända fornborgar i området.

Från Danmark 17:1 kunde man ha haft uppsikt över inkommande båtar från Mälaren, och Kasbyberget hade främst uppsikt mot Långhundraleden. En siktanalys visar ett område som bör ha haft fri sikt till Kasbyberget (Figur 40 och 42). Kasby var troligen beroende av att andra stationer nedströms varnade, dessa fanns antagligen i Östuna och Broborg. Östuna har ingen känd plats för en varningseld, men har ett sikt-/ höjdläge som gör att vi kan förmoda att en plats kunde ha funnits här. Även uppströms, utmed ån Samnan, kan det ha funnits ”relästationer”. Långhundraleden fortsatt nedströms finns presenterad i Figur 44. Två fornborgar alldeles inpå och därefter ortnamnen Bålsta och Bålstaberg i nära anslutning till ytterligare två fornborgar indikerar att vårdkasesystemet fortsätter ut mot havet. Efter en lucka på cirka 10 kilometer finns ytterligare fyra strandnära borgar.

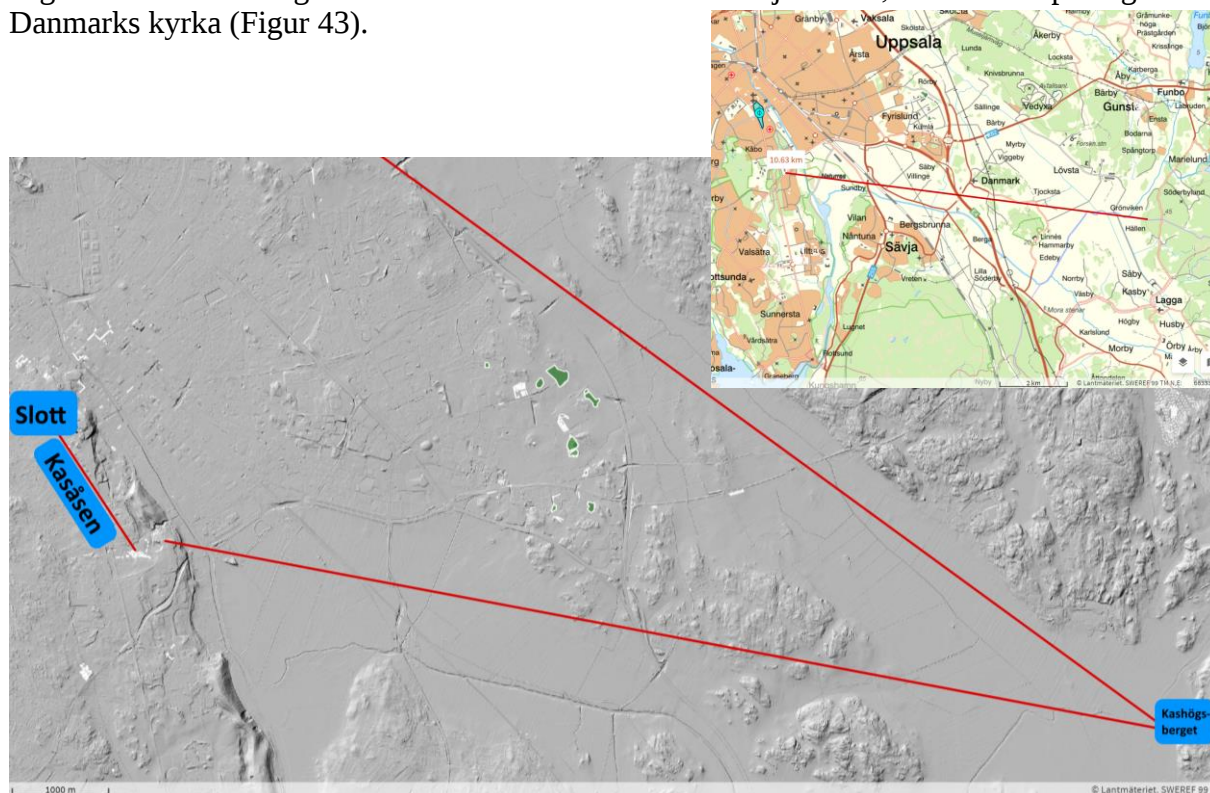

Figur 41: Siktanalys.

Figur 42: Google Earth.

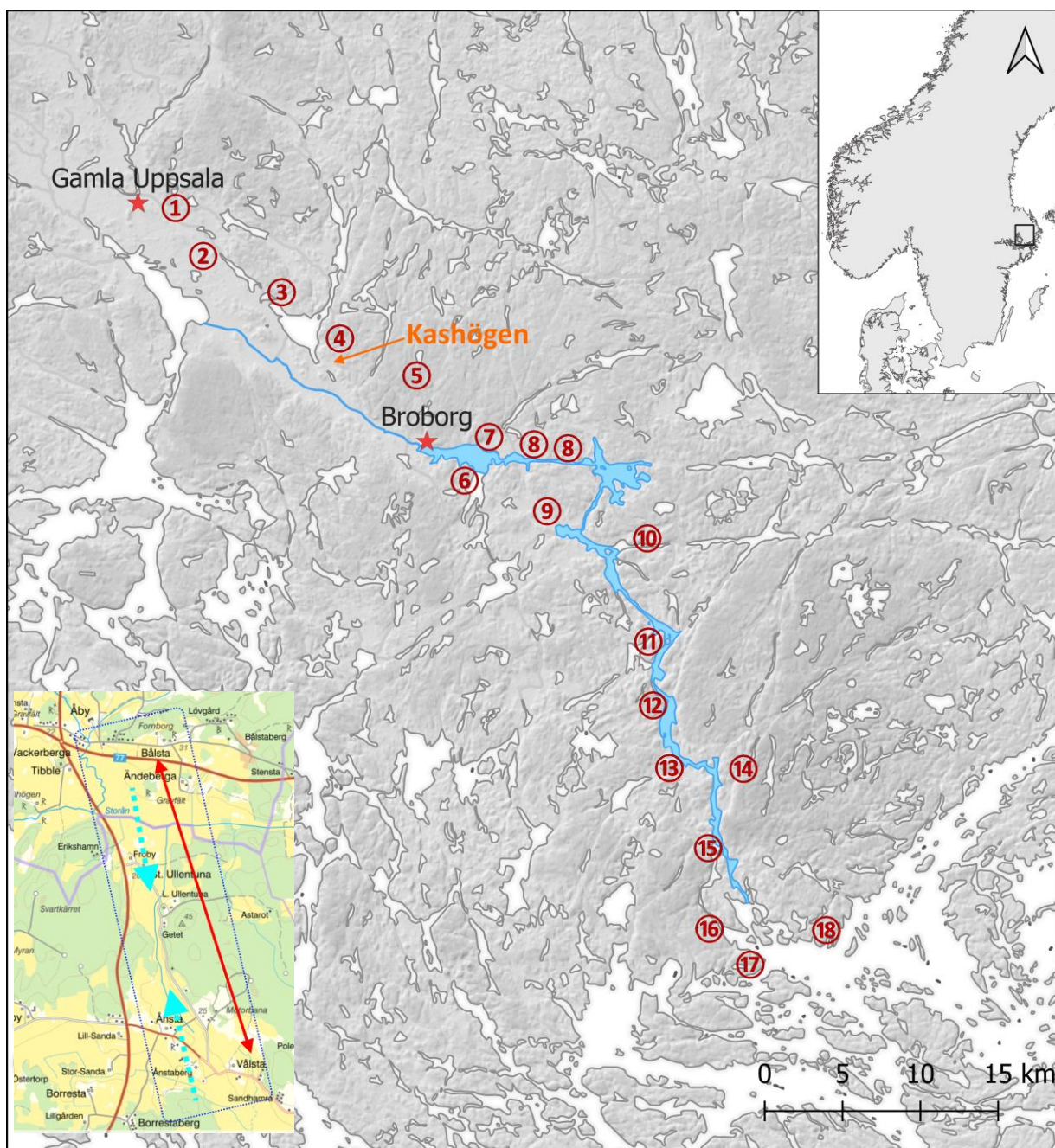
Även tidigare nämnda Kasåsen skulle ha kunnat kommunicerat med Kasbyberget från en plats någonstans mellan Ångströmlaboratoriet och Akademiska sjukhuset, via en smal passage nära Danmarks kyrka (Figur 43).

Figur 43: Siktanalys mot Kasåsen.

I Figur 44 finns ett urval av möjliga platser för vårdkasar längs Långhundraleden presenterade. Det som benämns fornborg är strukturer som ofta ligger i krönläge med bra utsikt över Långhundraleden. Många är troligen tidigt daterade, men de kan fortsatt ha använts för att hålla uppsikt och varna. De eldrelaterade för- och efterleden i ortnamnen som presenteras finns att hitta i Gunilla Larssons avhandling (Larsson 2007:158). Upplands vårdkasar finns professionellt listade och beskrivna i en pdf på internet, där författaren tyvärr är okänd (Static1 2021).

Fyrrar är en effektiv metod att navigera till sjöss i mörker. Vårdkasar kan ha använts på samma sätt. Men att de användes för varning är omskrivet i sagorna (Larsson 2007:158). Vårdkasar tänds fortfarande på Valborgsmässoafton, även om just datumet är importerat från Tyskland, så visar det på hur viktiga dessa vårdkasar ansågs vara (Nordiska Museet 2021).

Figur 44: Karta 1000 e. Kr. med förslag till rekonstruktion av Långhundraleden. Redigerad efter Gräslund (Gräslund 2021). Fornborgar och vårdkase-ortnamn utmed Långhundraladen markerade.

1. Vittulsberg, har förledet *Vittul-* som tillskrivs platser för vårdkasar. Referensen tar även upp Jälla, med förledet *Jäll-* som indikerar eld (Static1 2021:33).
2. ”Tingsberget” tas upp av referensen och där hänvisas till gamla texter (Static1 2021:33). Den är markerad som ”Tingshöjden” i Brillinge, nära Vaksala 112:1.
3. Fornborgen Danmark 17:1 (Static1 2021:8).
4. Kasby, förledet *Kas-* indikerar en plats för eld. Intilliggande Kasbyberget är ett utmärkt ställe för en vårdkase (Static1 2021:20).
5. Kasätra, ligger en bit från vattnet. Efterledet *-ätra* med betydelsen ’svallande’ eller ’översvämmande’ (Wahlberg 2003:386) antyder dock närhet till vatten (Static1 2021:40).
6. Fornborgen Husby-Långhundra 193:1 (Static1 2021:15).
7. Fornborgen Husby-Långhundra 118:1 (Static1 2021:15).
8. Bålsta och Bålstaberg, där förledet *Bål-* i ortnamnet indikerar en plats för vårdkasar. Inpå finns flera fornborgar: Gottröra 244:1 & 241:1 samt Husby-Långhundra 39:1 & 232:1 (Static1 2021:15). Det finns även flera storhögar här och dessa är presenterade i avsnitt 2.4.5.
9. Vålsta med förledet *Vål-* finns på plats där kommunikation med Bålsta via en smal dal kan ske. Lokalen har två högar som båda är 11 meter i diameter, Skepptuna 74:1 och 74:2 (Static1 2021:28).
10. Gåskallen, med efterledet *-kall* som är förknippat med eld går att finna på ett berg som är 47 meter över havet i närheten av Närtuna. En gravhög som är 10 meter i diameter, Närtuna 72:2, finns på platsen. I närheten finns även Vardala, jämför *Vård-* och Vallhammar *Vall-* höjdbetecknande (Wahlberg 2003:364 & 342). Närtuna 94:1 och 101:1 är gravfält med högar som är 5-12 meter i diameter. Här kan man tända en eld som inte syns av båtar som kommer från havet (Static1 2021:24).
11. Bakön, där förledet *Bak-* eventuellt kan komma ur ett känt eldnamn *Båk-*. Platsen är i så fall väl vald för att varna för dold trafik både uppströms och nedströms.
12. Fornborgen Frösunda 3:1 (Static1 2021:11).
13. Karby, där förledet *Kar-* eventuellt kan ha förvanskats från *Kas*. Platsen bör ha varit utmärkt för att tända vårdkasar och det finns storhögar nära, dessa är presenterade i avsnitt 2.4.5.
14. Fornborgen Össeby-Garn 62:1 (Static1 2021:39).
15. Fornborgen Össeby-Garn 155:1 (Static1 2021:39).
16. Fornborgen Österåker 21:1.
17. Kasudden finns vid inloppet till Långhundraleden.
18. Kasen, också benämnd Brevikskasen (Static1 2021:40) är ett namn på andra sidan inloppet cirka 3 kilometer från Kasudden.

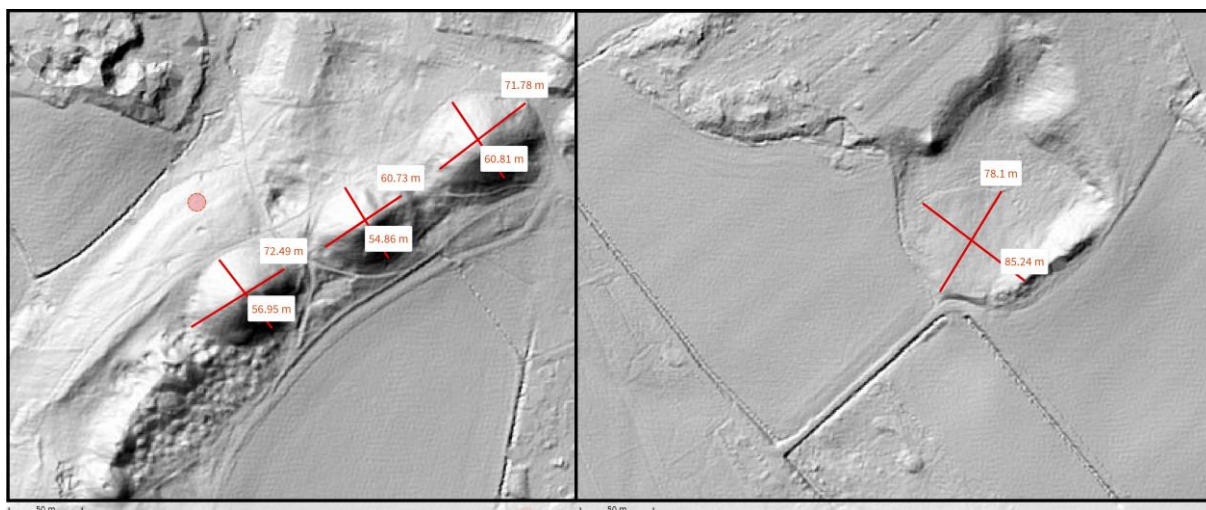
Kartan visar att Långhundraleden var kantad av platser där man tände eldar. Möjligen var bara de största och dygnetruntbemannade vårdkasarna namngivna efter sin funktion. Små eldar där grannar varnade sina grannar kan ha ökat effektiviteten för att snabbt nå fram med budskap.

Att ha två eldar på var sin sida av inloppet till Långhundraleden bör ha hjälpt sjöfarare att hitta rätt. Dessutom kan det ha bidragit till att ge anseende till leden samt att visa att leden tillhör någon och är övervakad. Vite, Böte, Vård eller andra kända eldnamn nämnda av Larsson (Larsson 2007:158) finns inte i närheten av inloppet till Långhundraleden.

4. Diskussion och slutsatser

4.1. Diskussion

Kashögen var en mycket stor och ståtlig hög byggd på en udde med Långhundraleden flödade förbi. Högen var byggd för att leda båttrafiken till ån Samnan mot Gamla Uppsala. Senare när denna sida av Långhundraleden grundas upp tar båttrafiken en annan väg och nya högar byggs. Diametern på 100 meter som Stig Rydh angav är kanske i överkant och 70–80 meter kanske är mer rimligt enligt Lidarbilden, vilket ändå gör Kashögen till den största i Uppland och i Sverige (Figur 44). Högen bör då möjligen ha varit lika stor som nordens största gravhög, Norska Raknehögen (Bratt 2008:39).

Figur 45: Gamla Uppsalas storhögar versus Kashögen.

Kapitel två och tre försöker utröna det historiska sammanhanget kring varför det finns så stora gravhögar i Lagga, och hur det kom sig att det utvecklades en så utmärkande fornlämningsmiljö i detta område. Kashögen förmodas vara den första gravhögen och den blev stor för att den hängde ihop med de styrande och mäktiga från Gamla Uppsala. Den kunde också byggas stor för att sand och grus i åsen redan fanns på plats och storleken uppnåddes genom att man grävde bort material för att göra den rund. Som i flera andra fall utnyttjades den naturliga topografin för att förstärka storleken. Storhögen i Årby är byggd på samma sida och kan varit ett första försök att bygga en ny hög, utmärkande på stranden till Långhundraleden. Detta skedde när vattnet grundades upp och vattenvägen förbi Kashögen blev stängd, men Årbyhögen låg mer nedströms där vattnet fortfarande flödade förbi. Den var också en stor hög med sina 35 meter i diameter och behövde vara det för på grund av läget i förhållande till den ännu större Kashögen. En annan storhög i området är den i Högby, som troligen uppfördes på en ö. Den ligger högt, och enligt strandlinjeförskjutningen kan den mycket väl vara samtida med Kashögen och måste även den konkurrera med Kashögens storlek. En hög på varje sida av farleden blev en pampig infart till Gamla Uppsala via ån Samnan.

Kashögen kan initialt ha byggts för att leda handelsmän in mot Samnan, ån som leder raka vägen till Gamla Uppsalas bebyggelse. På grund av att högen var större än vanliga högar kan den förmodas ha varit omtalad och känd av handelsmän som visste att man skulle ta vägen förbi den.

De sist uppförda storhögarna var Juthögen och Edeby högarna. De är sent byggda och de bör ha hört ihop med befolkningen i Söderby (Zachrisson 2010). De byggdes när vattenvägen

smalnades av och en lättkontrollerad ränna förbi Juthögen bildats. Juthögsidan fick naturligtvis en mer framträdande roll när Långhundraleden utanför Kashögen grundats upp och därför byggdes en ny hög på en mer passande plats.

Kashögen är svårdaterad eftersom den är borta, men den skulle kunna vara äldre än Juthögen utifrån resonemanget ovan om vattenvägarnas förändring. När vattnet försvinner kan i stället landtransporter förbi Kasby ha fått en större betydelse.

Kungavalsstenens placering i linje med de tidigt byggda storhögarna, Kashögen och Högbyhögen, är ett faktum. Om denna observation är viktig eller bara en slump kan vara svårt att uttyda, men det är troligt att relationerna i landskapet mellan dessa är relevanta.

En viktig aspekt som tas upp i kapitel två och tre är hur Kashögen kan kopplas ihop med berget bakom och dess rullstensås. Att rullstensåsen fanns var anledningen till att Kashögen byggdes, och gjorde att det var lätt att utforma ett utmärkande monument. Åsen fortsätter upp på berget och skapar en naturlig amfiteater där publiken kan stå uppe på åsen och blicka ned mot Kashögen.

Att berget är en naturlig utsiktsplats över vidsträckta vyer är ännu en indikation och en faktor till att göra platsen attraktiv för att bygga järnåldershögar. Det verkar möjligtvis vara en trend att det i anslutning till storhögar finns fornborgar eller eldrelaterade ortnamn.

Kashögens relation till berget bakom högen kan vara en mycket viktig detalj i dess uppförande. Berget och högen står i intim kontakt med via den sammanlänkande rullstensåsen. Söderbyskatten kittlar fantasin och det kan ha varit så att berget ansågs heligt och offergåvor sänktes ned i kärr uppe på berget. Möjligen hade man nedlagt föremål på kashögssidan, men sen när platsen grundades upp och flyttades till andra sidan så ville man fortsätta den traditionen på andra sidan vattnet för att göra juthögsidan till en mer värdig plats.

Namnet Kasby hör ihop med kase och eldar. Eldarna bör ha tänts på berget för att synas väl och de kan ha setts ända till Gamla Uppsala 13 kilometer bort. Elden var en viktig del i ett större system av signaleldar som tändes när besökare kom och framförallt när attackerande krigsskepp anföll. Om besökare kom från havet via Långhundraleden kan tända vårdkasar ha uppfattats i Kasby, som i sin tur tände en eld på toppen av Kashögsberget.

Platsen är ett ypperligt ställe för att tända en vårdkase. Elden syns då inte av den annalkande båten men kan mycket väl ha synts i Gamla Uppsala och den specifika platsen som kommunicerades med var Vittulsberg som också är högt beläget och har ett förled i ortnamnet som antyder eld. Troligtvis var även höjden i Brillinge en plats som vidarebefodrade varningar. Kashögsberget är bra placerat och ligger centralt i slutet av dalgången och därifrån har man bra utsikt mot Gamla Uppsala utmed ån Samnan. Åsen som Kashögen ligger på gör berget lättillgängligt, och berget har en högsta punkt på 55 meter över havet.

Nästan alla ortnamn tyder på att det var ett område med sankmark, även Mora stenar. En tanke som då infinner sig är att detta blev centralplatsen då vattenvägen förbi Kashögen grundats upp och marken på andra sidan blivit mer ängsliknande. Men den initiala platsen för tinget skulle ha kunnat vara på Kashögens sida, och då uppe på höjden, en mer majestätisk plats än en våtmark.

Ännu en faktor att ta hänsyn till är hur transporter, resande och handelsmän har påverkat området? Detta område är viktigt för att vattenvägar passerar platsen, Långhundraleden var snabbast väg ut mot havet. Men att Gamla Uppsala ville leda in sina besökare via ån Samnan ledde även det till en viktig relation med Gamla Uppsala. Tull för att passera både på vattnet och på landvägen bör ha gjort trakten rik. Senare blir området en gränstrakt mellan folklanden Attundaland och Tiundaland. Sigtuna var huvudorten i Attundaland och detta var närmaste platsen mot Uppsalasfären. Sigtuna blev tidigt kristnat och därmed mäktigt och en viktig maktfaktor i forntida politik. Om en mötesplats skulle väljas, som kunde kännas säker för alla parter, är området ett bra val. Alla kunde fly åt sitt håll och snabbt komma in på eget territorium.

Men varför förstördes Kashögen, och borde inte en så stor hög i stället ha vördats med stolthet? Kashögen tappade sin funktion och övergavs tidigt och kan delvis ha förstörts redan under forntiden. Plundring under senare tid för att hitta gravgåvor kan ha förstört den än mer. Den låg på en rullstensås som böljade lite och den kanske mer såg ut som en naturformation. Den innehöll material som var lättillgängligt och verkligen behövdes under tidig

industrialisering. Många högar i området är delvis förstörda, till exempel den vid Mora stenar liggande Juthögen. Området har även exempel på att man flyttat runstenar för att göra en infart till Kasby herrgård och aktningen för fornlämningarna var kanske inte så stor av utifrån komna nya ägare av Kasby gård. Den ägare som förmodligen gjorde om Kashögen till ett grustag var Olof Petter Åslund som blev ny ägare till Kasby 1923. Han köpte in den från familjen Lewenhaupt, som innehade gården sedan den byggdes år 1756. Men det var i vart fall inte Åslund som satte upp runstenar som grindstolpar, dessa finns fotograferade redan 1904.

Skadorna på gravhögar är i allmänhet omfattande, och många kan ha uppkommit när man sökte efter skatter. Bratt listar några exempel från Rannsakningarna (Bratt 2008:100). Men eftersom det är fråga om brandförstörda föremål borde inte fynden ha blivit intressanta för lokalbefolkningen, men berättelser kan ändå ha lockat folk att plundra. Många skador är från modern tid.

Klimatet var en av områdets viktigaste påverkansfaktorer under järnåldern. Vendeltiden inleds med två vulkanutbrott, 536 e.Kr. och 540 e.Kr. Dessa gav upphov till köld, med missväxt och svält som följd. Antalet gårdar i Uppland anses ha minskat radikalt under denna tid. Den tiden är ganska troligt förebilden för Fimbulvintern som fornnordiska sagor och annan litteratur beskrev några hundra år senare (Gräslund 2007 & 2018). Bo Gräslund nämner också Justianska pesten som en möjlig bidragande orsak till folkminskning. Pollenanalyser indikerar att jordbruksbygd återbeskogas för att senare åter tas upp till jordbruk.

Tiden då kashögssidan förlorar betydelse och juthögssidan tar över kan sammanfalla med klimatsvårigheter och befolkningsminskning. Bördigt land med ett mer strategiskt läge kan ha blivit tillgängligt (Gräslund 2007 & 2018).

Mora stenar och Mora ting har övertagit något som redan fanns i närområdet. Tinget fanns möjligen från början i närheten av den mäktiga Kashögen och kan det ha varit vid Kashögen som traditionen att välja kung startades. Platsen måste ha fått stort anseende med en sådan enorm kungshög, och vara lämplig för att den var en gränstrakt med många vatten och landvägar som passerade förbi.

I anslutning till den stora högen bör någon form av bebyggelse ha funnits, åtminstone ett stort långhus torde ha funnits i anslutning till högen.

Enligt Hyenstrands tankar om centralplatsers utvecklingsprocess (Bratt 2008:18), och om man lägger till fornborgar på höjder i den tidslinjen (Olausson 1995:15) kan man komma fram till att området har länge varit viktigt. Det gick från ha Kashögsberget och åsen i centrum, till att senare ha kungshögen Kashögen som centralplats som flyttas och Juthögen tar vid. En husby, ett kungligt centrum, anlades i det som nu heter Lagga. Husbyarnas funktion togs senare över av tunaorter som Östuna en bit bort. Men platsen är ändå fortsatt viktigt på grund av dess gränsläge, där mötesplatsen mellan folklanden blev Mora ting vid Mora stenar.

Kashögsberget är satt i kontext, med att vara en del av vårdkasesystemet som varnar för fiender genom att tända eldar. Eldar har tänds hela vägen utmed Långhundraleden och dess inlopp från havet kantas av två vårdkaseplatser. Ankommande ska hitta till inloppet och de ska också bli imponerade.

4.2. Slutsatser

Genom analys av Kashögen, dess omgivningar och landskap har vi fått en djupare förståelse av platsen och det historiska sammanhanget för den mäktiga storhög som en gång bör ha legat här. Landskapsanalyser och kartstudier har gett oss goda insikter kring områdets historiska utveckling. Strandförskjutningen förändrar området radikalt. Viktiga vattenvägar grundas upp och landvägar skapas. Siktanalyser, tillsammans med förledet *Kas-* i ortnamnet visar på en vårdkaseplats. Rullstensåsen är en viktig pusselbit vid uppförandet av Kashögen. På de historiska kartorna och de moderna LiDAR kartorna hittar vi vad som nu är borta. Den tidigare mäktiga Kashögen refereras nu till som 'gropen' av lokalbefolkningen.

Den första frågeställningen var: *Varför finns det så stora gravhögar i det här området?* Om teorin att Kashögen var först stämmer, kan vi tänka oss att det sättet att bygga spridit sig. Omkringliggande gravhögar är stora för att den först byggda högen var så stor och efterföljande högar måste därför byggas stora för att inte se alltför obetydliga ut i jämförelse. Men det finns även många små högar i området. Notera dock att i kluster av högar är det i regel en stor hög och flera medelstora. Här är det flera stora högar samlade på en liten yta för att området förändras kraftigt av strandförskjutningen och nya storhögar byggs.

Den andra problemformuleringen var också relaterad till gravhögar: *Vilka bakomliggande faktorer kan ha påverkat valet att uppföra storhögar här?* Den första högen hängde ihop med de styrande och mäktiga hövdingarna från Gamla Uppsala. Den blev naturligt stor på grund av åsen. Trakten hade en central vattenled och en landväg som passerade vattnet. Berget invid ger en bra utsikt över ett vidsträckt område. Strandförskjutningen gjorde att området förändrades och nya högar byggdes där de var som mest utmärkande. Området är även ett gränsområde mellan folkland.

Den tredje frågan som ställdes rörde Kashögen: *Var Kashögen en verklig gravhög och inte bara en naturformation?* Enligt LiDAR och flygfoto finns det starka indicier för att tolka det som att högen verkligen var en signifikant storhög. Alla studerade historiska kartor från platsen ger omfattande bevis som tyder på det. Bortgrävningen av Kashögen bör ha börjat efter 1863 och den var fortsatt ett grustag till och med 1979 när Stig Rydh skrev sin insiktsfulla artikel i UNT. Kashögen är verkligen en mycket stor hög, kanske till och med störst i Sverige.

Sista frågeställningen var: *Kan ortnamnen avspegla aktivitet i området såsom till exempel att Kasby hör ihop med kasar och eldar? Vad säger det i så fall om platsens betydelse?*

Många av ortnamnen runt Kasby är relaterade till sankmark och det kan kopplas till landhöjningen och uppgrundningen av området. De många *-lund* namnen runt berget intill kan ha religiösa betydelser, då speciellt Fröölunda. Men Kasbylund och Söderbylund kan ha varit enskilda släkters lundar. Ortnamnen som hör ihop med Söderby är talrika och tyder på en mäktig ätt som spred sig i området. Källorna och dess namn är också av intresse, Potåkerkällan, en offerkälla som är namnsatt med efterledet *-åker* kan tyda på att den var en samlingsplats. Förledet *Kas-* finns i många ortnamn ofta uppe på höjder, till exempel Kasåsen, en nutida och forntida viktig plats där Uppsala slott nu är beläget. Två *Kas-* platsnamn kantar inloppet till Långhundraleden från havet.

5. Litteratur

5.1. Referenser

- Ahmadzadeh, Mostafa, García-Lasanta, Cristina, Housen, Bernard & McCloy, John S. 2020. Archaeomagnetic dating of vitrified Broborg hillfort in southeast Uppsala, Sweden. *Journal of Archaeological Science: Reports*. 31, 2020, 102311, <https://doi.org/10.1016/j.jasrep.2020.102311> Hämtad 2021-04-05
- Alm, Göran. 2011. *Nytt ljus över Långhundraleden: bygder, båtar, natur*. Vallentuna: Arbetsgruppen Långhundraleden.
- Alvin. 2021. *Runsten U 482 och runsten U 484 Kasby, Lagga socken, Uppland, Bild 116011-0039: Kasby. Friesen, Otto von, 1870-1942 (former owner), Juel, Oscar, 1863-1931 (photographer), Origin 1904-10-04* [Elektronisk resurs] <https://www.alvin-portal.org/alvin/attachment/download/alvin-record:144304/ATTACHMENT-0001.tiff> Hämtat 2021-04-12
- Antell, Elina. 2004. *Sätessgården Kasby och dess torp enligt 1765 års karta*. Uppsala: Avd. för agrarhistoria, inst. för ekonomi, Sveriges lantbruksuniv.
- ArcGIS. 2021. *Utvecklingsprojekt – Uppsala*. [Elektronisk resurs] <https://www.arcgis.com/apps/MapJournal/index.html?appid=b6dcae19fba4cce9ca79bbe0b5eef42> Hämtat 2021-04-12
- Beckholmen, Ingrid. 2014. *Källor i Lagga, en uppländsk slättbygd: Geografisk och geologisk påverkan på källvattens egenskaper*. Kandidatexamen. Uppsala : Uppsala universitet, Institutionen för geovetenskaper. [Elektronisk resurs] <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:735485/FULLTEXT01.pdf> Hämtat 2020-12-27
- Björklund, Annika. 2014. *Det medeltida Sverige Bd 1 Uppland. 10 Tiundaland: Håbo härad, Sigtuna stad*. Stockholm: Riksarkivet. [Elektronisk resurs] https://riksarkivet.se/Media/pdf-filer/DMS_Uppland_1-10.pdf Hämtat 2021-04-05
- Brate, Erik. 1918. Åker och Tuna. *Fornvännen*, vol. 13, sid. 207-213. [Elektronisk resurs] <http://samla.raa.se/xmlui/handle/raa/678> Hämtat 2021-01-15
- Bratt, Peter. 2008. *Makt och uttryck i jord och sten. Stora högar och maktstrukturer i Mälardalen under järnåldern*. Diss. Stockholm : Stockholms universitet, 2008. [Elektronisk resurs] https://www.academia.edu/19743392/Makt_uttryckt_i_jord_och_sten_Stora_h%C3%B6gar_och_maktstrukturer_i_M%C3%A4lardalen_under_j%C3%A4rn%C3%A5ldern_Stockholm_Studies_in_Archaeology_46_Stockholm_2008_Del_1?auto=download Hämtat 2020-04-07
- Brink, Stefan. 2000. Forntida vägar. *Bebyggelsehistorisk tidskrift* 2000, Vol. 39, pp. 23-64.
- Charpentier Ljungqvist, Fredrik & Seim, Andrea. 2018. The spatiotemporal distribution of Late Viking Age Swedish runestones: A reflection of the Christianisation process and its speed, *Journal of Archaeological Science: Reports* 21, 2018, 849–861. <https://doi.org/10.1016/j.jasrep.2018.08.044>
- Charpentier Ljungqvist, Fredrik. 2018. Hedniskt motstånd i Svealand under sent 1000-tal. *Historisk tidskrift* 138:2, 2018, 197-226. [Elektronisk resurs] <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1277197/FULLTEXT01.pdf> Hämtat 2021-04-05
- Digitaltmuseum. 2021. *Kasby gård. Nr: 351*. [Elektronisk resurs] <https://digitaltmuseum.org/021016141499/kasby-gard-nr-351> Hämtat 2021-04-05
- Ekblom, Anneli. 2016. Landskapsarkeologi – en ”reader”. In Ekblom, A., Lindholm, K., Löwenborg, D (eds.) *Arkeologi & Landskap*. Notelid, M. Uppsala. [Elektronisk resurs] <https://www.google.se/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwiWo9KK9u7tAhVvhosKHUZED0AQFjAAegQIARAC&url=https%3A%2F%2Fstudentportal.uu.se%2Ffuusp-webapp%2Fauth%2Fwebwork%2Ffilearea%2Fdownload.action%3FnodeId%3D2427875%26tool>

- AttachmentId%3D566850%26uusp.userId%3Dguest&usg=AOvVaw1QYILbhvbudH9WlmyT-9uO Hämtat 2020-12-27
- Fredengren, Christina. 2015. Water politics: wet deposition of human and animal remains in Uppland, Sweden. *Fornvännen* 2015, vol. 110, no. 3, pp. 161-183. [Elektronisk resurs] http://samla.raa.se/xmlui/bitstream/handle/raa/9616/2015_161.pdf?sequence=1&isAllowed=y Hämtat 2020-12-27
- Fredengren, Christina. 2011. Where Wandering Water Gushes – the Depositional Landscape of the Mälaren Valley in the Late Bronze Age and Earliest Iron Age of Scandinavia, *Journal of Wetland Archaeology*, 10:1, 109-135, doi.org/10.1179/jwa.2011.10.1.109
- Gräslund, Bo. 2007. Fimbulvintern, Ragnarök och klimatkrisen år 536-537 e. Kr. *Saga och sed*. 2007, s. 93-123. [Elektronisk resurs] <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:31690/FULLTEXT03> Hämtat 2020-12-30
- Gräslund, Bo. 2018. Fimbulvintern, Den största katastrofen i Nordens historia. *Historielärarnas förenings årsskrift*. 2018, s. 53-64. [Elektronisk resurs] http://media.historielararna.se/2019/01/Bo_Gr%C3%A4slund_HLF%C3%85_2018.pdf Hämtat 2021-04-05
- Gräslund, Bo 2021. Under utgivning. *Beowulf. En nordisk berättelse från 500-talet*. Rudolf Wickbergs tolkning från fornengelska i ny bearbetning. Stockholm. Dialogos Förlag.
- Hansson, Martin. 1999. Från renjägare till viking: en arkeologisk historia om södra Småland. *Landen kring sjöarna*. Red. Lennart Johansson. S. 11-55 [Elektronisk resurs] <https://portal.research.lu.se/ws/files/4711927/3130727.pdf> Hämtat 2021-05-14
- Hed Jakobsson, Anna, Lindblom, Cecilia & Lindwall, Linda. 2019. *Husfruar, bönder och Odenkrigare: Kumla i Östra Fyrislund från romersk järnålder till vikingatid: arkeologisk undersökning och schaktningsövervakning: L1944:6964, L1944:6939 och L1944:7283 (RAÄ-nr Danmark 36:1, 39:1-2) : fastigheterna Danmarks-Kumla 1:2, 1:12 och 8:1, Uppsala kommun och län*. Upplands Väsby: Arkeologikonsult. [Elektronisk resurs] <https://www.arkeologikonsult.se/rapportarkiv/2019/undersokningar/189-2019-2901-3042-husfruar-boender-och-odenkrigare-kumla-i-oestra-fyrislund-fran-romersk-jaernalder-till-vikingatid> Hämtat 2020-12-27
- Hellberg, Lars, Samzelius, Jonas L:son & Tapper, Tage. 1967. *Kumlabygden: forntid, nutid, framtid. 3 Ortnamn och äldre bebyggelse*. Kumla: Kommunen.
- Hyenstrand, Åke. 1974. *Centralbygd – Randbygd Strukturella, ekonomiska och administrativa huvudlinjer i mellansvensk yngre järnålder*. Diss. Stockholm: Stockholms universitet, 1974 [Elektronisk resurs] <https://pubs.sub.su.se/1335.pdf> Hämtat 2021-03-28
- Hållans Stenholm, Ann-Mari. 2014. *Medeltid i Uppsala län: uppdragsarkeologisk kunskapsöversikt 2013*. Uppsala: Kulturmiljöenheten, Länsstyrelsen Uppsala län.
- ISOF. 2021. *Ortnamnsregistret*. [Elektronisk resurs] <https://www.isof.se/om-oss/arkiv-och-samlingar/ortnamnsregistret.html> Hämtat 2021-04-05
- ISOF. 2021b. *Sägenkartan*. [Elektronisk resurs] <https://www.isof.se/om-oss/kartor/sagenkartan.html#/places/nordic/true> Hämtat 2021-04-10
- Kartbild. 2020. *Härads-karta*. [Elektronisk resurs] <https://kartbild.com/> Hämtat 2021-04-05
- Karsvall, Olof. 2013. Retrogressiv metod. En översikt med exempel från historisk geografi och agrarhistoria. *Historisk tidskrift*. 133:3, sid. 411-435.
- Knivsta. 2017. *Översiktsplan*. [Elektronisk resurs] <https://knivsta.se/download/18.4e1a93b016d8b57a9136e3ce/1571920400174/%C3%96versiktsplan.pdf> Hämtat 2021-01-03
- Knivstahistoria. 2021. *Lagga gubben*. [Elektronisk resurs] Lagga gubben - Knivstas historia Hämtat 2021-04-10
- Laggabygden. 2021. *Runstenar i Lagga*. [Elektronisk resurs] <http://www.laggabygden.se/75621696> Hämtat 2021-04-05
- Lamm, Jan P, Hydman, Hubert & Axboe, Morten. "Århundradets brakteat" : kring fyndet av en unikt tionde brakteat från Söderby i Danmarks socken, Uppland. *Fornvännen* vol. 94:4, sid. 225-243. [Elektronisk resurs] <http://samla.raa.se/xmlui/handle/raa/2939> Hämtat 2021-05-25
- Landström, Lars E. 2012a. *Därför Uppsala: utdrag, iakttagelser och resultat från studien Med Uppsala i centrum: Uppsalaområdet under bronsålder och äldre järnålder in i Vendeltid. En arkeologisk förhistoria baserad på områdets miljöförutsättningar och en GIS-utvecklad kartvärld*

01-02

- UNT. 1914. Gamla byar på åsen. *Uppsala nya tidning*, 1914-12-24. [Elektronisk resurs]
<https://unt.se/untarkiv1> Hämtat 2021-01-02
- Uppsala. 2021. *Riksintressen för Kulturmiljövård/långhundraleden* [Elektronisk resurs]
<https://www.uppsala.se/kommun-och-politik/publikationer/oversiktsplan-2016/del-b-riksintressen/langhundraleden.-c-41> Hämtat 2021-04-29
- Vikstrand, Per. 2011. Sakrala ortnamn – och centrala. In Eilersgaard Christensen, L. & Jörgensen, B. (eds.). *Navnemiljøer og samfund i jernalder og vikingetid. Rapport från NORNAs 38 symposium i Ryslinge 12–15 maj 2009*, sid. 314–346. NORNA-förlaget, Uppsala.
- Wahlberg, Mats (red.) 2003. *Svenskt ortnamnslexikon*. Uppsala: Språk- och folkminnesinstitutet, SOFI.
- Wikborg, Jonas & Göthberg, Hans. Stolpraderna i landskapet – det vendeltida stolpmonumentet och dess paralleller. I Beronius Jörpeland, Lena, Göthberg, Hans, Seiler, Anton & Wikborg, Jonas red. 2017. *at Upsalum - människor och landskapande: Utbyggnad av Ostkustbanan genom Gamla Uppsala: arkeologisk undersökning: Uppsala län, Uppland, Uppsala kommun, Uppsala socken, Gamla Uppsala 20:1, 21:13, 21:27 m.fl., Uppsala 134:4, 240:1, 284:2, 586:1, 597:1, 603:1, 604:1, 605:1 och 606:1*. [Stockholm]: Arkeologerna
- Wikimedia. 2021. *Landskapskarta Uppand* [Elektronisk resurs]
https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/9/97/Landskapskarta_Uppland.png Hämtat 2021-04-13
- Zachrisson, Torun. 2009. Arkeologihistoria i Västmanland i korta drag. I: *Stiftelsen Kulturmiljövård Mälardalen: vetenskapligt program 2009*. Lihammer, Anna (red.). Västerås: Stiftelsen Kulturmiljövård Mälardalen [Elektronisk resurs]
<https://www.kmmd.se/PageFiles/383/Vetenskapligt%20program.pdf> Hämtat 2020-12-27
- Zachrisson, Torun. 2010. Kungsämnerna i Söderby och kungens Sigtuna: Om den materiella kulturen i och kring Söderby i Danmarks socken. *Situne dei*, Vol. 5, p. 163-174. (2010). Sigtuna: Sigtuna museum. [Elektronisk resurs] <https://arkiv.sigtunamuseum.se/wp-content/uploads/2015/03/sd10-17-TZ.pdf> Hämtat 2021-04-05

Bilaga 1: Ägarlängd till Kasby gård

Ägare/huvudmän: nuvarande byggnad är från 1756 (UNT 1958-04-11)

Olauer i Kasby 1383 (Antell 2004:4)

Erik Mikaelsson, väpnare 1490-talet (UNT 1929-12-24)

Gustav Vasa 1548 (Antell 2004:4)

Carl Carlsson Gyllenhielm, 1574-1650 (Utomäktenskaplig son till hertig Karl och frillan Karin Nilsdotter)

Christina Ribbing

Jonas Bure (Antell 2004:4)

Johan Sasse cirka 1620 – cirka 1660

Christina Ribbing (Antell 2004:4)

Lennart Svensson Ribbing (Antell 2004:4)

Anna Catharina Lewenhaupt född Cruus -1716 (Antell 2004:4)

Gabriel Gabrielsson Gyllengrip -1753

Maria Lewenhaupt (Löwenhaupt) -1754

Greve Mauritz Casimir Lewenhaupt 1711-1781 (begravd i Lagga kyrka)

Friherrinna Anna Palbitzki 1736-1803

Adam Ludvig Lewenhaupt 1748-1808

Anna Charlotta af Petersen 1755-1810

Herik Hård af Segerstedt 1774-1834

Beata Stiernhielm 1776-1847

Gustaf Adolf Lewenhaupt 1795-1861 (son till Adam)

Ebba Gustava Bergenstråhle, född 1795-1832

Charlotta Amalia Matilda Lewenhaupt, 1823-1884 (död ogift)

Vilhelmina Augusta Lewenhaupt 1829-1906

Friherre Carl Oskar Ture Pfeiff 1825-1888

Gustavsson (UNT 1986-10-04)

Olof Petter Åslund 1868-1951 (ny ägare 1923)

Ingrid Kristina Winberg 1869 – 1966

Sten Olof Åslund 1905- (UNT 1929-12-24, UNT 1958-04-11)

Sveriges lantbruksuniversitet (SLU)